

паки, він трохи поширив рамці даного йому доручення. Жадних істотних ниток змови в Києві Сотнікову виявити не пощастило, — деякі з осіб, що він їх уважав за певних, як виявилось, були непричетні до неї. Роботу коло перлюстрації листів йому пощастило перевести непогано. Спостереження над київським громадянством більше-менше скупі, не дають певної картини його настроїв. Спеціальні доручення, що торкалися окремих осіб, він виконував вдумливо й точно: об'їзд дивізії дав наслідки більші, ніж попередні об'їзди Гегелевих агентів. Сотніков зрозумів вагу польських елементів у рухові декабристів, і йому пощастило дещо тут зробити. Сотніков і в дальшій своїй діяльності є досить помітна постать Миколиного царювання: кавказький цивільний губернатор, грузино-імеретинський, військовий губернатор Поділля, подільський цивільний губернатор (1846 р.), потім сенатор і таємний радник 1846 р... Пом'яр В. С. Сотніков 13 червня 1853 року.¹

Харків.
XI-1926 р.

¹ За останній час, під ред. Ю. Г. Оксмана вийшли Матеріали до повстання Чернігівського полку „Восстание декабристов“. Т. VI, М. — Лгр. 1929, де надруковано більшість тих документів, що їх малося на увазі видрукувати в додатку до статті О. Багалієви. Сама стаття цілком зберегає свій інтерес, проміняно тільки документи, що їх дослідники знайдуть у зазначеному виданні. *Ред.*

Декабристи на Україні

Т. II. Київ, 1930.

В. БАЗИЛЕВИЧ.

ДЕКАБРИСТ О. П. ЮШНЕВСЬКИЙ.

СПРОБА БІОГРАФІЇ.

Велика література про декабристів, як раніша, так і юбілейна, знає чимало праць, присвячених окремим декабристам.

Не тільки визнаних проводирів руху відзначено в літературі монографіями та статтями, а й декабристи другорядні, малопомітні мають часто-густо по декілька праць, їм присвячених.

І тому дивно, що окрім доповіді професора київського університету П. В. Голубовського, що він її прочитав 1904 року в Історичному Товаристві Нестора Літописця, та ще небагатьох статтів у словниках, про декабриста Юшневського немає спеціальної праці.¹

Юшневський, генерал-інтендант 2-ї армії, найближчий друг і співробітник Пестеля, директор „Южного Общества“, засуджений за першим розрядом, він і своїм службовим станом і значінням серед членів таємних товариств, мав-би вже давно притягти до себе увагу декабристознавців. Але цього досі не зроблено, і оця моя праця є перша спроба, звичайно, далеко не вичерпна.²

За найважливіше джерело для біографії Юшневського є його листи. Вони збереглися в родинному архіві Юшневських, звідки їх видобув проф. П. В. Голубовський, що видав цілком або в уривках низку листів декабриста з Сибіру. До цієї публікації тісно прилучаються двоє невиданих листів декабриста з Малої Разводної на Сибіру (з 27 вересня 1843 р. та з 10 січня 1844 р.). Три раніші, до року 1825-го, листи

¹ Скорочений зміст доповіді П. В. Голубовського, що гадав був написати велику розвідку про Юшневського, видано в „Чтениях в Историч. О-ве Нестора Летописца“, т. XVIII, вип. II, відд. I. К., 1905 р., стор. 64—65 і мало не без змін повторено, як передмова, до виданих за його-ж редакцією „Писем декабриста А. П. Юшневского и его жены М. К. из Сибири“. К., 1908 р. (Відбитки з „Чтений в О-ве Нестора Летописца“, т. т. XVIII—XXI).

А. Г. „Юшневский, Алексей Петрович“ — „Русский Биографический Словарь. Том Шапов-Юшневский“, СПб., 1912 р. Біографічні дані про Юшневського див. також у виданні: „Декабристы. 80 портретов“. М., 1906, стор. 272—274, в „Алфавите декабристов“ за ред. Б. А. Модзалевського та А. А. Сіверса („Восстание декабристов“, т. VIII) Лгр., 1925 р., стор. 214, 429—430 та в „Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь, т. I. Составлен А. А. Шиловым и А. Г. Карнауховой“. М., 1927 р. стор. 220.

² Цю працю в скороченому вигляді прочитано на 683-му засіданні Історичного Товариства Нестора Літописця при В. У. А. Н. 29 квітня 1928 року.

Юшневського видано в збірнику „Бунт декабристів“.¹ В архіві М. Ф. Дубровіна збереглися в копіях три листи Юшневського з фортеці до генерала В. В. Левашова з 9, 11 та 18 січня 1826 р.²

У тісному зв'язку з декабристивими листами стоять листи його дружини Марії Казимирівни, що вона часто писала їх із Сибіру з голосу й за вказівками чоловіка. Чимало листів М. К. до С. П. Юшневського також видав П. В. Голубовський. Декілька листів її видрукувано нещодавнього часу в різних виданнях.³

Низку моментів із діяльності Юшневського в таємному товаристві висвітлюють, хоч і однобічно, „Донесение Следственной Комиссии“ та деякі інші матеріали. Велике значіння має й невидана слідча справа Юшневського.⁴ Багато даних розкидано й у справах різних декабристів, що їх частково видав Російський Центрархів, надто в справах П. Пестеля й С. Муравйова-Апостола.⁵

Деякі дані про Юшневського на Сибіру з архіву „III Отделения С. Е. В. Канцелярии“, з Іркутського Губерського Архівного Бюро та ин. подає в своїх роботах С. Я. Штрайх.⁶ Огляд справ Іркутського Архівного Бюро про декабристів, серед них про Юшневського, надрукував Б. Г. Кубалов.⁷

Бажання автора використати архівні матеріали Кам'янець-Подільського поки не здійснилися, тому, що необхідні для роботи архівні фонди ще не розібрано.⁸

¹ В. Базилевич, Из архива декабриста Юшневского. „Бунт декабристов“ Под ред. Ю. Г. Оксмана и П. Е. Щеголева. Агр., 1926 р., стор. 323—328. Факсиміле частини листа О. П. Юшневського від 8. IX. 1817 репродуковано в книжці В. Базилевича — „Декабристи на Київщині“, К. 1926, стор. 17.

² Бібліотека Всесоюзної Академії Наук. Архів М. Ф. Дубровіна, № 305, арх. 29, 22 та 7.

³ Доповнюють видання П. В. Голубовського: лист М. К. Юшневської з 27. IX. 1830, що його видав С. Я. Штрайх („Декабристи на каторзі в і в ссылке“, М. 1925, стор. 38—40) та частина листа П-ж з 26. XI. 1845 р., що видав В. Базилевич („Былое“, 1925 р., № 5/33, стор. 142—144). Окрім того, понад сорок невиданих листів М. К. до С. П. Юшневського я виготовував до друку.

⁴ Архив Октябрьской Революции в Москве. Материалы б. Государ. Архива. Розряд I В. Ос. отд. ф. XXI, Арх. № 398 на 98 арк. Далі цитую скорочено: „А. О. Р. XXI, № 398“.

⁵ „Восстание декабристов. Материалы, под общей редакцией М. Н. Покровского“. Особливо т. IV, М.-Агр., 1927 р. Див. також матеріали в ст. С. М. Чернова — „Имущественное положение декабристов“, „Красный Архив“, т. XV, М.-Агр., 1926.

⁶ С. Я. Штрайх. „Провокация среди декабристов. Самозванец Медокс в Петровском заводе“. М., 1925. Він же. „Роман Медокс. Похождения русского авантюриста XIX в.“ М., 1929.

⁷ Б. Кубалов, „Архив декабристов“ — Збірник „Сибирь и декабристы под ред. М. К. Азадовского, М. Е. Золотарева и Б. Г. Кубалова“. Иркутск, 1925, с. 183—207.

⁸ Ласкаве повідомлення Кам'янець-Подільського Окр. Архівного Управління від 4. III. 1929 р. за № 118.

Дані з листів Юшневського та його дружини, а так само офіційних матеріалів доповнюються повідомленнями про них інших декабристів та інших людей, що знали їх. Ці мемуари й листи торкаються, головне, сибірського періоду життя Юшневського. Такі, напр., спогади Басаргіна,¹ Беляєва,² братів Бестужевих,³ кн. С. Волконського,⁴ Горбачевського,⁵ Лорера,⁶ барона Розена,⁷ Якушкіна.⁸ Окремо стоять записки гр. Кисельова⁹ та спогади учня Юшневського в Сибіру Білоголового.¹⁰

Що-до портретів О. П. Юшневського, то їх відомо чотири: два безперечних, а про два можна здогадуватися. На першому Юшневський в уніформі, отже, ще з часів до 1825 р.¹¹ Другий, здається, роботи Миколи Бестужева, зафіксував декабристові риси, коли він перебував на Петровському заводі, с.-то років 1830—38-го.¹² Третій, нарис олівцем з паперів А. О. Івановського, малює Юшневського підчас слідства, але кого саме з братів-декабристів дано на малюнку, Олексу чи Семена, важко встановити точно. Можна тільки гадати, що намальовано Олексу Петровича, а не його брата, малопомітного учасника таємного товариства.¹³ Четвертий портрет, відомий з фотографічної репродукції мініятури, дає, за родинним переказом, О. П. Юшневського в дитинстві. Він переховується разом з ще двома фотографіями з мініятур батків Юшневського в Тульчинському Окружному Музеєві. Невідома доля оригіналів цих мініятур; як казали їхні власники, вони були на виставці в пам'ять декабристів у Тульчині р. 1925-го. Окрім фотографій з мініятур у Тульчинському Музеєві переховується акварельний портрет дружини декабриста Марії Казимирівни. Коли автор збирав матеріали для своєї праці, до нього дуже прихильно поставилися були адміністрації Російського Центрархіву, Бібліотеки та Пушкінського Дому Всесоюзної Академії Наук і Тульчинського Окружного Краєзнавчого Музею, за що він і висловлює їм свою подяку.

¹ „Записки Н. В. Басаргина. Пгр., 1917“.

² „А. П. Беляев, Воспоминания о пережитом и перечувствованном“, СПб., 1882.

³ „Воспоминания братьев Бестужевых“. Пгр. 1917.

⁴ „Записки С. Г. Волконского“, СПб., 1901.

⁵ „Записки И. И. Горбачевского“. М., 1916.

⁶ „Русское Богатство“, 1904 р., №№ 3 та 6.

⁷ „Барон А. Е. Розен. Записки декабриста“. СПб., 1907.

⁸ Записки И. Д. Якушкина. М. 1905.

⁹ Записки гр. П. Д. Киселева. Париж, 1883.

¹⁰ Н. А. Белоголовый, Воспоминания и др. статьи. М.

¹¹ Репродуковано не раз, напр. у виданні „Деятели революционного движения в России. Био-библиографический Словарь“, т. I, стор. 220, де зазначено, що оригінал переховується в Пушкінському Домі Всесоюзної Академії Наук.

¹² „Декабристы. 86 портретов“.

¹³ Пушкінський Дім. Відділ малюнків. IV. 666. Вміщено з написом „А. П. Юшневский“ у виданні „Музей Революции; Сборник I“. Пгр. 1923 р., с. 69.

І. О. П. ЮШНЕВСЬКИЙ ДО Р. 1825.

Рід Юшневських походив із Галичини. Коли він прибув до Росії — джерела не зазначають.

Батько декабриста, Петро Христофорович, як це видно з його службового формуляру, народився р. 1758-го. Коли йому було сімнадцять років, 1 січня 1775 р. він уступив до лйб-гвардії Преображенського полку, де пробув вісім років, а тоді подався на демісію з чиним військового капітана (р. 1783-го). Три роки Петро Христофорович жив у стані неслужбового дворянина, а потім, р. 1786-го, вступив до Петербурзької портової митниці „для познання таможенных дел“. Уся дальша служба П. Х. відбулася в митному відомстві. Р. 1794-го його призначили „в новоприобретенный от Польши край“ головним доглядачем Волозької митниці, р. 1798-го — Могилівським прикордонним митним директором, того-ж-таки року митним інспектором Поділля. Р. 1811-го П. Х. призначено на посаду начальника Дубосарської митної округи й цю посаду він опосідав до кінця своїх днів (р. 1823-го).

Скупі на подробиці рядки службового формуляру відзначають успішну участь П. Х. в боротьбі з моровою хворобою на Поділлі (р. 1798-го), боротьбу з контрабандою та виконання секретних політичних урядових доручень — одне слово малюють його, як щирого й діяльного службиста.

Інші матеріали, зокрема листи П. Х. й листи до нього малюють П. Х. Юшневського, як людину з великими грошовими коштами й широким колом вельможних знайомих. Сенатор Посніков заборгував йому 100.000 крб., граф Самойлов, власник Сміли, Давидови, власники Кам'янки, Тутолмін і інші сусіди є його винуватці, та ще винуватці довгочасні, що раз-у-раз прохають його або дати пільгу, або розстрочити платежі.

Тому зрозуміло, що П. Х. придбав земельну власність. Р. 1811-го він купив у графині А. А. Мініхової село Хрустову на Поділлі, близько місця своєї служби.¹ Трохи згодом до нього перейшла від Давидових, спочатку на орендних умовах, а потім і на власність, як виплата за борг, с. Тимашівка в повіті Чигиринському на Київщині, за 5 верстов од Кам'янки.²

Петро Христофорович був одружений з Наталею Іванівною Матвієвою й од цього шлюбу мав трьох синів. Старший із них, Олекса

¹ Хрустова належала гр. Любомирським. Р. 1795-го вона одійшла від гр. Олександра Любомирського до російської „казни“. Потім її подаровано ген. С. П. Ягужинському. Від нього перейшла в спадщину до його родички, вдови „тайного советника“ гр. А. А. Мініхової. Архив Юшневських. Чернетка прохання до Миколи І, липень 1828 р.

Тепер Хрустова ввійшла в межі Автон. Молдавської республіки.

² Тимашівку в примітках до „Алфавиту декабристов“ помилково названо „Тишатовою“ („Восстание декабристов“, т. VIII, 429). Рр. 1860-х за вдовою О. П. Юшневського, Марією Казимирівною, рахувалося гут 1279 десят. і 165 ревізьких душ чоловіч. статі, тоді, коли за іншими 6-ма поміщиками — 160 дес. і 239 ревіз. душ. А. Похилевич. „Сказания о населенных местностях Киевской губ.“ К. 1864 р., стор. 700.

Петрович, народився 12 березня 1786 р., другий, Семен — 1 лютого 1800-го р. й, нарешті, найменший, Володимир — 1807-го.

Джерела не зберегли даних про дитячі роки майбутнього директора „Южного Общества“. Тільки-но знаємо, що в батьковому домі він набув перші відомості з читання й письма, арифметики й Закону Божого й підготувався до „вольного Благородного Пансіону“ при Московському університеті.

Котрого року О. П. вступив до пансіону — невідомо. Але відомо, що ті роки, коли він там навчався, збіглися з розквітом цієї славнозвісної в історії просвіти установи, де за керівництвом досвідчених педагогів

Н. І. Юшневська, декабристова мати.
Збірка Тульчинського Музею.

П. Х. Юшневський, батько декабристів.
Збірка Тульчинського Музею.

виховалося чимало видатних діячів, між ними ряд декабристів. Усім їм пансіон давав підготовчу, різнобічну освіту. Крім Закону Божого та логіки, учні проходили курс математики, фізики, природознавства, географії, історії, статистики, права натурального й римського, законодавства, вивчали російську й чужі мови. Чимало уваги віддавали малюванню, музиці, фехтуванню, верховій їзді, танкам, військовим управам.

Викладання провадилося якомога жваво й захопливо. Напр., „русское практическое законоискусство“ слухачі проходили наочно, вивчаючи оригінали судових справ та одбуваючи зразкові судові розправи; щоб обізнатися з російською мовою, окрім читання, влаштовували літературні розмови, вистави, диспути, видавали шкільні журнали „Распускающийся цветок“, „Полезное упражнение юношества“, „Утреннюю Зарю“ і инш. Року 1799-го, коли Юшневський був там у старших класах, при пансіоні засновано Літературне товариство і першим головою його був В. А. Жуковський, а членами було чимало майбутніх видатних діячів літератури. Ці зібрання регулювалися докладними „Законами

Собрания Воспитанников Университетского Благородного Пансиона“, що їх склали сами слухачі; вони навчали учнів організації, самодіяльності, поваги до чужих поглядів. Пансіон давав природню підготову для переходу до університету. Слухачі старших клас одвідували лекції в університеті, а потім і переходили туди після іспитів.

Даючи своїм вихованцям освіту, пансіон багато уваги приділяв і вихованню учнів. „Цель истинного воспитания есть та, чтоб младые отрасли человечества, возрастающая в цветущем здравии и силах телесных, получали необходимое просвещение и приобретали навыки к добродетели, дабы, достигши зрелости, принести отечеству, родителям и себе драгоценные плоды правды, честности, благотворений и неотъемлемого счастья“ — так визначалися завдання виховання в „общих правилах... взрослому воспитаннику... Пансиона для вседневного памятования“.

О. П. Юшневский у дитячому віці.
Збірка Тульчинського Музею.

Виховання в пансіоні базувалося не на карах на тілі, які там скасовано, а на почутті самоповаги вихованців. Усіх їх розподіляли за старшинством, відповідно до успіхів і поведження. Цього старшинства додержувалися й у кімнатах пансіону, й у класах, ба навіть у шкільних забавах. При цьому ще вживався своєрідний педагогічний спосіб — учням надано право самоощінокі й вони що-року обирали перших учнів за їх успіхи й поведження, а так само „директоров и секретарей детских забав“.

Разом з відзначуванням учнів, що мали успіх у науках, педагоги суворо ставилися до тих, що не мали успіху. „Леность, невежливость, неряшество, упрямство, вспыльчивость, позднее возвращение после праздника из отпуска, все это подвергало наказанию. Прослушать выговор, ...пойти к обеду или ужину ниже своей пары, лишиться лакомого пирожного или полдника, постоять в углу, не получить увольнения на следующее воскресенье к родным, на два, три праздника остаться в Пансионе, наконец, попасть за ослиный стол — вот все наказания виноватого“.¹

У такій навчальній і виховальній атмосфері проминули юнацькі роки Юшневського. І про них мовчать наші джерела. Тільки за деякими вказівками й пізнішими спогадами ми гадаємо, що Юшневський захоплювався навчанням у пансіоні й в університеті й багато читав. Ця любов до книжки виявлялася в Юшневського й згодом, а надто розвинулася

¹ Відомості для характеристики Пансіону взято, головне, з книги Н. В. Сушкова „Московский Университетский Благородный Пансион“... М. 1858, а надто з „Приложений“.

в роки його заслання. Здається, в пансіоні покладено початок і музичній освіті Юшневського.

Його дбайливість у науках оцінено як слід, і він на прилюдному акті 30 червня 1800 року здобув срібного медала. Такі медалі видавалися тільки вихованцям за „отличные успехи в звании студентов“. Окрім пансіонних праць і університетських лекцій на Юшневського впливало й оточення товаришів, що серед них було чимало юнаків, згодом відомих письменників, вчених, громадських діячів. З-поміж них назвемо В. А. Жуковського, М. І. Гнідича, що з ним особливо приятелював Юшневський, декабриста М. А. Фонвізіна та низку інших майбутніх членів таємних товариств.

Безперечно, роки навчання в Москві не минули для Юшневського дурно й науку університетського начальства, що прямувало до „образования истинных и полезных сынов отечества“, він добре засвоїв, хоч і в напрямку, небажаному для уряду.

Але, не вважаючи на охоту й щирість до університетської праці, Юшневський не закінчив курсу в університеті. Правда, „Формулярный список о службе...“ Юшневського доводить, буцім він закінчив курс науки у Московському університеті, але сам він на допиті свідчив: „воспитывался в Императорском Московском Университете. Вышел из оного по воле моих родителей во второй половине 1801 года“.

Мабуть, на їхнє бажання, п'ятнадцятирічний Юшневський покинув Москву й подався на Поділля. Тут він 25 листопада 1801 р. вступив „для познания дел“ до канцелярії Подільського цивільного губернатора, „где по пограничным сношениям сей губернии, занимаем был иностранною перепискою, зная французский, немецкий и польский языки“. Цей день надовго залишився в пам'яті Юшневського й через двадцять п'ять років на допиті він, що не хотів виказати низку дат і йменнів, точно зазначив 25 листопада 1801 р., як день, коли він почав службу.

Передчасно покинувши університет і рано розпочавши свою службову кар'єру, Юшневський, проте, не припинив своєї дальшої освіти: з службою в канцелярії він сполучав самоосвіту. „Обучался я в означенном заведении (университете) языкам: российскому, французскому и немецкому, чистой математике, физике, истории, географии и статистике. Взятый оттуда преждевременно, старался я довершить неоконченное, занитавшись потом сам изучением предметов, здесь поименованных“, — свідчив Юшневський на допиті.

У цьому самому свідченні Юшневського є ще один цікавий виказ що до освіти його в цей період і зокрема про розвиток у нього „вольнолюбивых мечтаний“. Коли його запитали, коли та під чий впливом прокинулися в нього „вольнодумческие и либеральные мысли“, Юшневський дав відповідь: „Человек, который в юношестве моем, когда мне было не более 18 лет, дал молодому моему уму пагубное направление, давно

уже не существует. Родом был он италиянец, находился в Российской, сперва военной, а потом гражданской службе. Лет ему было тогда, сколько упомню, под пятьдесят... Он-то беседами своими возбудил в легкомысленном юноше любопытство к чтению сочинений, в которых более или менее скрывались семена пагубного вольномыслия и которые или давал он мне читать, или сказывал о их содержании, дабы я старался доставать их впоследствии“.

Цей італієць, як казав декабрист, служив у прикордонній карантині в Могилеві над Дністром, де проживала деякий час родина Юшневських. Пригадуючи про це на допиті, Юшневський, проте, зазначив, що вплив італійця „не образовал... (у ньому) никакого определенного понятия, не внушил расположения к какой либо цели“.¹

Можливо, що за допомогою італійця Юшневський обізнався із низкою творів французької літератури середини XVIII в. Отже, три роки з чимось, що прожив Юшневський на Поділлі, не зминули дурно для його освіти й зробили свій вплив на дальшу його діяльність.

У січні р. 1805-го Юшневського призначено до Колегії Закордонних Справ і він 18-річним юнаком прибув до Петербургу. В цій колегії як „актуаріус“, а потім, з р. 1807-го, як перекладач, він і прослужив декілька років.

Служба в Колегії не дуже обтяжувала Юшневського. Він мав змогу оддаватися й своїм особистим інтересам. Література, музика, театр, найбільше приваблювали Юшневського. Він увійшов у коло освіченої столичної молоді й відновив низку давніх, ще університетських, знайомств. Поміж ними особливо виділялися його приятельські стосунки до М. І. Гнідича та до гуртка близьких йому літераторів.²

У колі петербурзьких знайомих Юшневського був і Жіхарьов, відомий мемуарист. Завдяки цьому, ми маємо декілька дрібних, але характерних указівок про декабриста. Жіхарьов, різкий і отвертий у своїх записках, ставиться до Юшневського спочутливо з домішкою ледві помітної дружньої іронії. Він називає Юшневського „сметливим“, „малым умным і чудаком преестественным“, то-що. На сторінках „Записок“ ми зустрічаємо Юшневського, що він то сперечається з Гнідичем про значіння театру, то провадить жваву розмову з Жіхарьовим і цю розмову потім переглядає Юшневський у щоденникові й дописує „с подлинным верно“, то жартує з приятелями. Раз-у-раз Юшневський виступає, як цікавий співрозмовник, готовий і серйозно посперечатися, і весело посміятися.³

¹ А. О. Р., XXI, № 389, арк. 18—18 зв.

² Докладніше про стосунки Юшневського до Гнідича див. В. Базилевич, „Декабрист Юшневський та Гнідич“, у ювілейному збірникові на пошану Д. І. Багалія, К. 1927, стор. 866—873.

³ „Записки С. П. Жихарева. Издание «Русского Архива»“. М., 1890, стор. 158, 312—314, 337, 349, 383, 396, 418, 419, 428.

Так у Петербурзі проминуло близько чотирьох років служби Юшневського.

Російсько-турецька війна, розпочата р. 1806-го, була для Юшневського новим службовим етапом. У грудні 1808 року його прикомандировано до голови в диванах Молдави й Волощини й він поїхав на південь. Уже в квітні 1809 р. Юшневського призначено на посаду штатного перекладача, а р. 1811 призначено секретарем. Коли закінчилася в травні 1812 р. війна з турками й до Росії прилучено Басарабію, Юшневського призначено на секретаря крайового начальника Басарабії. Але в листопаді 1814 р. він подався до демісії, а в лютому 1816 р. знову повернувся на службу призначений бути при головному командувачеві 2-ої армії в дипломатичній частині. На цій посаді Юшневський виконав низку спеціальних доручень, зокрема, склав доповідну записку про болгарів у Басарабії, що хотіли організувати окреме військо на зразок діських козаків. Незабаром, у червні 1816 р., Юшневський перейшов на посаду члена й керівника канцелярії Тимчасового Комітету для утворення різних частин управління Басарабії. А коли головним командувачем 2-ої армії призначено П. Х. Вітгенштейна, близького приятеля П. Х. Юшневського, то це заохотило Ол. П. повернутися до головного командувача в дипломатичну частину, як того хотів і його батько.

За два роки, коли непорядки в харчовій частині 2-ої армії особливо збільшилися та коли виявилось, що призначений на те, щоб поліпшити справу, на посаду генерал-інтенданта Журавський був, як завважив Вітгенштейн, „на руку нечист“, то генерал-інтендантом призначено (12 грудня 1819 р.) О. П. Юшневського, який на цей час уже зажив слави діяльної й чесною людиною.

Але й за нього інтендантські справи не поліпшали із-за „частини злоупотреблений чиновников, частию... от того, что армия не получала благоприятно от министерства финансов назначенных сумм, а потому при медленности уплат, подрядчики возвышали цены“.¹

Отже, причина непорядків була не в особі інтенданта, а в загальному становищі справ. Це влучно підкреслив П. Д. Кісельов у своєму листі до Юшневського з 31 січня 1822 року. В ньому він зазначив, що великі непорядки в харчовій справі спричинилися до справедливих нарікань з усіх боків на інтендантів і їх начальника та що ці нарікання примусили головного командувача звернути на це найсерйознішу увагу та вжити заходів до того, щоб їх усунути.

Підкреслюючи це, як начальник штаба, Кісельов у своєму листі, як приватна людина, відзначає свою повагу до Юшневського й до його особистих прекрасних властивостей.²

¹ А. П. Заблоцкий-Десятовский, Граф П. Д. Киселев и его время. Т. I. СПб., 1882 р., ст. 230.

² Архів Юшневських. Лист П. Д. Кісельова до О. П. Юшневського з Гульчина 31. I. 1822.

На посаді генерал-інтенданта 2-ої армії Юшневський залишався до кінця своєї служби.

Промування в чин 4-ої класи „действительного статского советника“ (3 червня 1823 р.) — це був останній етап його службової діяльності.

В роки служби в Басарабії Юшневський одружився з Марією Казимирівною Кругликівською, в першому шлюбі Анастасією (народ. р. 1790-го). Захопившись Юшневським, вона взяла розлуку від першого свого чоловіка й тісно звязала свою долю з долею декабриста. Дату їх шлюбу — рік 1811 — можна встановити на підставі побічних даних.¹ Разом з Марією Казимирівною ввійшла до сім'ї Юшневських і її дочка від першого шлюбу — Софія, що потім була одружена з художником-портретистом Християном Рейхелем та другим шлюбом з Орловим.

Між паперами Юшневського збереглися листи й інші матеріали, що характеризують його стосунки з братами перед 1825 р. Обидва брати, як і О. П., виховувалися в Москві в „Благородном Университетском Пансіоне“. Олекса Петрович, хоч і безліч у нього було службових справ, стежив за їх освітою, давав свої поради й напучував. „Желаю, чтобы успехи твои соответствовали искреннему желанию моему видеть, наконец, в тебе образованного человека, добродетельного гражданина“... пише, напр. О. П. своєму братові Семенові р. 1817. В іншому листі р. 1820 О. П. сповіщає його, що, на думку М. А. Фонвізіна, Семен Петрович перейнявся філософією XVIII ст., що він її за своїв од свого старшого брата. „Я не знаю, как зовут те правила, которые я тебе внушить старался; ежели их называют философией 18 века, тогда должно будет заключить, что имя сие дается правилами честности, бескорыстия, любви к своим собратиям, привязанности к тому обществу, в котором мы родились. Следовательно, мы с тобой не должны стыдиться таких правил, какое бы название им не давали“.

О. П. радів з успіхів брата Семена й журився мовчанкою найменшого брата — Володимира. В своїх листах він не раз заохочував його до дальших успіхів. „Подвизайся, любезный друг“, — писав він Семенові, — „а я постараюсь приготовить тебе местечко поближе ко мне“. „Если начнет успевать с сего возраста, то до двадцати лет будет профессором чего захочет“, — пише він тому самому братові про Володимира.

Потроху О. П. увидив свого любого середнього брата в коло близьких йому передових людей. Він познайомив його з М. А. Фонвізіном, П. В. Аврамовим, В. М. Бакуніним, К. А. Охотніковим, членами „Союза Благоденствия“, навчаючи брата, що „знакомство с такими людьми на целый век тебе пригодится“. Олекса Петрович дав раду

¹ Пушкінський Дім. Збірка П. Я. Дашкова. Лист М. К. Юшневської до генерал-губернатора Зах. Сибіру П. М. Копцевича з 30. VII. 1826 р. — Батько М. К. — Казимир Павлович Кругликівський, р. 1808 був головним провінційським комісіонером 8-ої класи при Молдавській армії. „Алфавит декабристов“, с. 430.

братові скористатися з перебування в Москві ген. П. Д. Кісельова й одрекомендуватися йому, цьому „человеку отличных правил и достоинств, которого люблю и почитаю“.¹

Окрім братів, О. П. Юшневський виховував своїм коштом Михайла Соболевського та підтримував Йосипа Ринковича, що навчався в Московському благородному пансіоні. О. П. завжди цікавивсь їх успіхами й поведінкою.

Такі ось дані з службового й родинного життя О. П. Юшневського перед повстанням 1825 року. Тепер ми зупинимось на його громадському житті, на участі в таємних товариствах декабристів.

II. О. П. ЮШНЕВСЬКИЙ У ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВАХ (1819—1825 рр.).

Початок XIX сторіччя, надто період по Наполеонових війнах, позначився в Росії утворенням таємних товариств, що ставили своїм завданням перебудувати державу на нових началах.

Найвизначнішим із них був „Союз Спасения или Истинных и Верных сынов Отечества“, перетворений р. 1817-го на „Союз Благоденствия“. За осередок Союзу були Петербург і Москва, але окрім столиць були ще й провінційальні управи й серед них — управа в Тульчині.

Тульчин — містечко на Поділлі, що його прилучено до Росії по другому розборі Польщі (р. 1793-го), жило ще своїм попереднім ладом. Воно належало графам Потоцьким і жителі його держали землю на чиншовому праві. В центрі містечка височив розкішний палац Потоцьких, що його збудував р. 1782-го французький архітект Лакруа, круг нього широкий парк із ставками й альтанками. Далі, за межами магнатської садиби, по горбах порозкидані хатки жителів: у головній масі євреїв, а потім дрібної шляхти. Над містечком підносився великий костюл, збудований р. 1817-го (потім, в 1830-х рр. його перетворено на православну церкву), збереглися руїни домініканського монастиря, а тульчинські ярмарки збирали двічі на рік околичну шляхту, селян і купців.

Відколи Тульчин прилучено до Росії, в ньому перебувала штаб-квартира армії. Зокрема, після закордонного походу 1813—15 рр. Тульчин призначено за місце для головної квартири 2-ої армії. Отже, з кінця XVIII в. в ньому разом з попередніми, з'явився новий, російський армійський елемент.

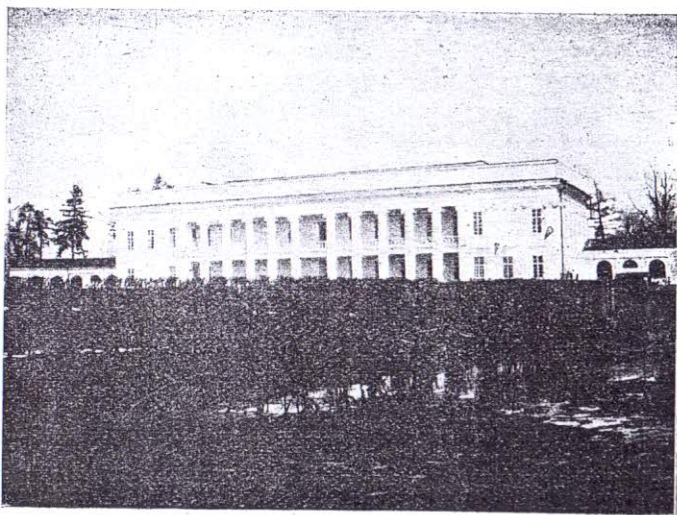
Другою армією, коли прибув до Тульчина її штаб, командував учасник палацового перевороту 1801 р. та Наполеонових воєн ген. Л. Л. Бенігсен, а потім, з року 1816-го, другий бойовий генерал гр. П. Х. Вітгенштейн, що тоді вже збайдужнів до військової служби й багато часу

¹ В. Базилевич, „Из архива декабриста Юшневского“. Збірник „Бунт декабристов“, Лгр. 1926 р. стор. 323—328. Видаючи листа Юшневського з 23. I. 1820 р., ми не мали змоги встановити прізвища „Василия Михайловича“, що про нього там згадувалося. Тепер ми гадаємо, що це полковник В. М. Бакунін, член Спілки Благоденства. Про нього див. „Алфавит декабристов“, ст. 28 та 272.

відавав сільському господарству в своєму великому маєткові Кам'янці недалеко від Тульчина.

Справжнім головою армії був начальник штабу ген. П. Д. Кісельов, опісля видатний діяч у селянських справах і „министр государственных имуществ“.

Серед чинів штабу було чимало освічених людей, що нудьгували в Тульчині з його одноманітним життям і разом із офіцерами сусідніх частин, що наїздили в службових справах, вони утворювали своє окреме військове товариство.

Палац Потоцьких у Тульчині. Фот. 1900-х рр.

„Направление этого общества“, — одзначає його учасник Н. В. Басаргін, — „было более серьезное, чем светское или беззаботно-веселое. Не избегая развлечений, столь естественных в летах юности, каждый старался употребить свободное от службы время на умственное и нравственное свое образование. Лучшим развлечением для нас были вечера, когда мы собирались вместе и отдавали друг другу отчет в том, что делали, читали, думали. Тут обыкновенно толковали о современных событиях и вопросах. Часто рассуждали об отвлеченных предметах и вообще делили между собою свои сведения и свои мысли“.¹

Окрім цих загальних і вільних зібрань, у Тульчині збирався тісний гурток членів Спілки Благоденства, на чолі якої стояли Бурцов і Пестель.

¹ „Записки Н. В. Басаргина“, с. 2.

Першими членами її, що вступили до Спілки р. 1819-го, були: світський підполковник Комаров, лікар Вольф, полковник Кальм, полковник Краснокуцький, Аврамов, Івашев, Непенін, Хотяїнців. У другій половині 1819 р. до гуртка пристав і Юшневський. Він цього часу переїхав на постійне перебування до Тульчина й шукав передових знайомостей; його прийняли, як він каже, до спілки Бурцов і Комаров. Трохи згодом до Тульчинської управи пристали брати Крюкови, кн. Барятинський, Н. Басаргін, кн. С. Волконський і В. Л. Давидов.¹

„Мы часто собирались вместе — згадував Н. Басаргін — рассуждали, спорили, толковали, передавали друг другу свои душевные помыслы, желания; сообщали все, что могло интересовать общее дело, и натурально нередко очень свободно, скажу более, неумеренно говорили о правительстве. Предложениям, теориям не было конца. Разумеется, в этих собраниях первенствовал Пестель. Его светлый логический ум управлял нашими прениями и нередко соглашал разногласия. Даже и в таких беседах, где участвовали посторонние, т. е. не принадлежащие к обществу, разговор более всего обращен был на предметы серьезные, более или менее относящиеся к тому, что занимало нас“.²

Такі зібрання дуже часто відбувалися в Юшневського та в Пестеля...³

Період з 1818 р. по 1821 р. був в європейській історії періодом різних протиривств. З одного року „Священный Союз“ провадив із особливою енергією свою контр-революційну програму, з другого — зміцнів революційно-націоналістичний рух у різних країнах Європи. Повстання Рієго в Іспанії, рух у Італії, виступ Олександра Іпсіланти з його закликами до греків, військова змова в Франції — все це притягувало увагу європейської думки, а потім і російських, зокрема, тульчинських політиків. Члени таємних товариств з цікавістю й увагою стежили за сутичками в Європі, раділи з успіхів лібералів та карбонарів. Трохи бентежили їх чутки, що ніби є намір послати на допомогу Австрії сто-

¹ Див. свідчення Пестеля („Восстание декабристов“, т. IV, с. 108—109) та Юшневського (А. О. Р., XXI, № 398).

² „Записки Басаргина“, стор. 10—11.

³ У Тульчині збереглося чимало будинків, що з ними зв'язано оповідання про декабристів. Як кажуть тульчинські краєзнавці, Юшневський жив у чималому будинкові на Завалі над ставом. Пестель опісїдав самотній будиночок з колонами на Воловодівці на горі на шляху до ст. Вапнярки. Цей будиночок належав Шлегелєві, а потім Ларіоновим. Тепер у ньому — дитячий садок. У травні 1928 р. колони будинку Пестеля зруйновано, але зараз-же поставлено наново, бо до цього встїрля Київська Крайова Інспектура Охорони Пам'яток Культури за допомогою Тульчинської окр. прокуратури.

Про декабристські пам'ятки в Тульчині див. статті й замітки О. С. Попова — „В гнізді декабристів“ — „Україна“, 1925 р., № 6, стор. 74—79 (з фотогр.); В. Нікітіна (В. Нікітського) — „Тульчин в історії революційного руху“ — „Одноразовий Юбілейний Часопис, присвячений святкуванню 20-ти річчя революції 1905 року та 100-річчя грудневого повстання. Тульчин, 20 грудня 1925 р.“; замітка „Будинок декабриста Пестеля“. — „Правда“ (Київ), 22. V. 1928 р. № 117 (2029).

тисячне російське військо, але це не справдилося й декабристам не довелося в складі російської армії підтримувати реакційні домагання Метерніхової Австрії.

На тлі яскравих і бурхливих подій європейського життя діяльність Спілки Благоденства одбувалася кволо й одноманітно, обмежуючися вільнолюбними мріями, розмовами та обміном думок. Це не задовольняло багатьох членів. Серед них з'явилася думка або закрити Спілку, або підсилити її роботу. Зокрема, поміж тульчинськими членами Спілки, під впливом Пестеля розвинулося жадання активнішої праці. До кінця 1820 року наспіла думка про з'їзд членів Спілки та про те, щоб її переформувати. Почалися зносини її учасників з цього приводу. У зв'язку з цим до Тульчина прибув Якушкін і на нараді в приміщенні Пестеля з участю Юшневського вирішено послати делегацію до Москви на з'їзд у справі реорганізації Спілки. Делегатами намічено Бурцов, Комаров, Охотнікова та кн. С. Волконського. Вони дістали накази вжити заходів до того, щоб підсилити працю товариства.

І справді, на з'їзді спочатку справу обмірковували саме в такому напрямку. Але різка розбіжність поміж радикальними й поміркованими членами Спілки, чутки про те, що уряд поінформовано й про Спілку й про з'їзд, — все це призвело до того, що Спілку Благоденства оповіщено закритою. Одні члени широким повірили, інші вважали, що закриття Спілки — слухна нагода, щоб позбутися малоактивних членів та таких, що вагаються та щоб утворити замість спілки нове таємне товариство з революційними завданнями й статутом.

Першими повернулися з з'їзду до Тульчина Комаров і Волконський. Вони привезли звістку, що Спілку закрито. Ця несподівана звістка спричинилася до жвавого її обміркування серед різних груп тульчинського товариства ще перед загальними зборами з цього приводу. Постанова московської наради не вдовольнила тульчинських членів. Більшість із них, як казав Пестель, схилилася до того, щоб не визнавати тієї постанови закриття Спілки. Зокрема, Юшневський казав Пестелеві перед загальними зборами Тульчинської думи, що „он намерен в оной представить обо всех опасностях и трудностях предприятия дабы испытать членов“...

І правда, коли на зібранні думи Бурцов оголосив про закриття Спілки й разом з Комаровим залишили зібрання, то Юшневський, як свідчив на допиті Пестель, „проговорил свою речь, которая не только никого не удалила от Союза, но напротив того самолюбие каждого подстрекнула и полковник Аврамов первой сказал, что ежели все члены оставят союз, то он будет его считать сохраненным в себе одном. После его все члены объявили намерение остаться в союзе и тут было замечено, что московская чрезвычайная дума имела поручение преобразовать Союз и потому преступила границы своей власти, объявляя Союз

уничтоженным. А потому Тульчинская дума признает Союз существующим с прежнею целью и в прежнем значении. То и другое было подтверждено и притом сделаны некоторые перемены в образовании Союза“.

Присутні¹ прийняли назву боярів і обрали на директорів Юшневського й Пестеля.²

Наприкінці першого засідання оголошено, що дії товариства тимчасово припиняються й запропоновано тільки на тому, щоб прийняти нових членів. Це дало час одійти від товариства тим, що вагалися, й міцніше звязатися всім тим, що в ньому залишалися. Отже, „между официальным зарождением Общества и началом его деятельности протек небольшой подготовительный период“.³

На контрактному ярмарку в Києві, в січні р. 1822-го, відбувся перший з'їзд найпоказніших діячів Південного Товариства. Тут були: Пестель, Юшневський, В. Давидов, С. Волконський та С. Муравйов-Апостол.

Нарада затвердила („избрала“, як свідчили кн. Волконський і Муравйов) на директорів Пестеля й Юшневського, обмірковувала низку справ організаційного порядку та взялася до попереднього розгляду деяких тез Пестелевої „Русской Правды“.

Починаючи з цього часу, Юшневський брав участь у пам'ятних з'їздах декабристів підчас київських контрактів 1823, 1824 та 1825 років.

На них Юшневський, звичайно, виступав, як вірний однодумець Пестелів, підтримуючи й захищаючи його пропозиції. Так було, напр., у справі про запровадження республіканського ладу, про винищення всієї царської родини, в справі про непрямі вибори, що їх обстоював Пестель і в низці інших. Юшневський, як і Пестель, надавав великого значіння зносинам з польським таємним товариством. Осць через що, коли на контрактах 1824 р. М. Бестужев-Рюмін подав доповідну записку про пересправи з поляками, то Юшневський, дарма що в нього з Бестужевим були стислі стосунки, обійняв Бестужева й „благодарил от имени общества за соревонование его успешное в сношениях с польским обществом“. Разом з Пестелем Юшневський заперечував проти проекту Муравйова й Бестужева вчинити виступ підчас царської паради військові 3-го корпусу, розташованого на Волині й на Київщині, по весні 1825 року. Юшневський разом з Пестелем їздив до Василькова на початку 1825 р., де Пестель намовляв Муравйова, щоб той змінив своє вирішення. На контрактних нарадах р. 1824-го Юшневський заступав Пестеля, як голову, коли він виїхав раніше, ніж закінчився з'їзд.

¹ Окрім Пестеля й Юшневського на засіданні були: П. Аврамов, Вольф, Івашев, бр. Крюкови, князь Барятинський і Басаргін. Члени думи, що при тому не були, С. Волконський та В. Давидов згодилися з усіма постановами зібрання.

² „Восстание декабристов“, т. IV, стор. 108—109.

³ М. В. Довнар-Запольский, Тайное Общество декабристов. М., 1906, стор. 88, 95.

Окрім участі в київських нарадах, Юшневський брав участь у засіданнях Тульчинської управи. І тут він, звичайно, був однодумцем Пестеля й його поглядів. Беручи участь у зібраннях членів Південного Товариства, будучи одним із його керівників, Юшневський, проте, нікого не приймав у члени товариства. Але він стежив за прийманням нових членів, висловлюючи про них свої міркування. Отож, у серпні 1825 р., коли начальник військових селищ Херсонщини та Катеринославщини генерал Віт захтів увійти до Південного Товариства, а Пестель цю звістку прийняв навіть „с восторгом“, Юшневський, здогадуючись, що бажання Віта є „притворно“, заявив, що його „приймає ненадобно и всячески должно остерегаться“. Отже, „граф Витт остался неприятым в общество“.

Через те, що Юшневський чудово знав „отечественный язык“, Пестель запросив його „для исправления слога“ в його „Русской Правде“. І справді, в рукописові Пестеля можна знайти низку редакційних виправок, що їх зроблено рукою Юшневського.¹ Але „за недосугами по должности“, Юшневський тільки частину Пестелевого твору встиг переглянути. „Так как Пестель неоднократно требовал возвращения сих бумаг [„Русской Правды“], то я, наконец, отдал оныя, прочитав, помнится, одну тетрадь, содержащую введение и сделал в оной некоторые поправки в слоге“, зазначив Юшневський на допиті 1 квітня 1826 року.

Узагалі службова праця на клопітній і відповідальній посаді генерал-інтенданта нерідко відривала Юшневського від таємного товариства й викликала Пестелеве незадоволення. Згодом, у зв'язку з тим, що Юшневський „мало занимался делами“ товариства, в Пестеля виникла думка замінити О. П. в складі директорії кн. Барятинським чи кн. Трубецьким.

Пестелеве незадоволення з Юшневського особливо яскраво виявилось в його свідченні на допиті, де він зазначив, що Юшневський „все время своего бытия в Союзе в совершенном находился бездействии, ни единого члена сам не приобрел и ничего для общества никогда не сделал. Из всего поведения его видно было, что он сам не рад был, что в обществе находился“. Але тут разом із справжнім незадоволенням з м'явості Юшневського, про що Пестель і раніше говорив деяким декабристам, можна бачити бажання якось полегшити Юшневського долю.

Слід зазначити, що думка відмовитися від керівництва товариством була й у самого Юшневського, бо він, правда, на допиті говорив про своє бажання покинути пост директора й замінити себе В. Давидовим. Незалежно від свідчень на допиті, що їх можливо, підказало почуття самооборони, треба взяти до уваги, що деякі товариші бачили, що

¹ Складаю подяку проф. С. Н. Чернову, редакторові нового видання „Русской Правды“ („Восстание декабристов“, т. VII) за те, що познайомив мене з цими виправками.

Юшневський збайдужнів до Товариства й особливо те, що він був незадоволений з Пестелевої політики за періоду перед грудневими подіями 1825 р. Отож, напр., Бобріщев-Пушкін зазначає, що Юшневський запевняв його, ніби „полковник Пестель обольщает всех, представляя достаточно сил и неперемимость долженствующего наступить действия“.

З цього видно, що виховання та суспільне оточення підготували й довели Юшневського до „Союза Благоденствия“. Той час, що Юшневський пробув у складі його членів, закріпив його намагання перетворити державу на нових підставах. Тому він так уперто заперечував проти закриття Союзу й був одним із фундаторів „Южного Общества“.

Відданість Юшневського Товариству, його освіченість, порядність, чесність, природній розум, нарешті, показне службове становище зробили Олексу Петровича одним із директорів Південного Товариства. Але цілковито віддатися Товариству Юшневський не міг, завсіди відриваний службовими справами, до яких він ставився з великою увагою. Окрім того, з упливом часу, його спокійний розум обережного політика дійшов висновку, що час для революційного виступу ще не наспів, усупереч тому, що гадали були інші члени Товариства. Звідси його деяка байдужість до праці Товариства й до його керівників-ентузіастів близького повстання.

Та ця байдужість до Товариства й до політики його керівників не віддалили Юшневського від Товариства, як декого з його членів. Почуття громадянського обов'язку затримало Олексу Петровича й у складі членів, і на відповідальному посту директора, де й застали його незабутні події 1825 року.

III. О. П. ЮШНЕВСЬКИЙ ПЕРЕД СЛІДЧОЮ КОМІСІЄЮ ТА В ШЛІСЕЛЬБУРЗІ (1825—1827 рр.).

Друга половина 1825 р. позначилася низкою доносів на членів таємних товариств, головне, „Южного Общества“. Цю низку доносів розпочав Шервуд у липні 1825 р., продовжили ген. Віт і дідич Бошняк і закінчив капітан Майборода доносом 25 листопада.

Перший донос Шервудів констатував тільки існування змови на півдні й називав два ймення її учасників (Вадківського та Булгарі), але 18 листопада Шервуд уже мав змогу більше розповісти про завдання та організацію товариства й назвати декількох його членів, між ними Пестеля й Юшневського.

Відомості Віта й Бошняка давали урядові нові дані про Товариство й про його учасників, але жадне з них не називало Юшневського.

Зате в великих рапортах капітана Аркадія Майбороди, де особливу увагу приділено Пестелеві, як проводиреві Товариства, не раз згадано й Юшневського, як давнього й показного його члена. Цікаво, що, розповідаючи про „Русскую Правду“, Майборода називав її авторами Юш-

невського й Пестеля і на перше місце ставив Юшневського, хоч, може бути, через те, що Юшневський був старший чином.

Наслідком цих доносів був від'їзд генерал-ад'ютанта Чернишова з Таганрогу до Тульчина, куди він і прибув 11-го грудня. У Тульчині Чернишов зупинився в ген. Кісельова. В центрі його уваги був Пестель, а потім уже інші особи, названі у дописах. Головного командувача армії Вітгенштейна не було в Тульчині — він був у своєму маєтку Кам'янци, недалеко від Тульчина. Поки не повернувся Вітгенштейн, Чернишов нікому не казав про те, чого він приїхав. А коли 12-го грудня головний командувач повернувся до Тульчина, то Чернишов сказав йому про те доручення, що на нього покладено, й порадився з ним, як його виконати. Зокрема, вирішено викликати Пестеля з штаб-квартири В'ятського полку, що він ним командував, до Тульчина й тут його заарештувати. Що-до Юшневського, то Вітгенштейн узявся викликати його на допит. Черговому генералові Байкову доручено зробити трус у Юшневського під той час, коли його допитуватиме головний командувач.

Юшневський знав чи здогадувався, чого приїхав Чернишов, ще ввечері 11-го грудня. Це було можливо, бо він був близький до штабу. Опісля, на допиті, Юшневський казав, що ввечері 11-го грудня він дістав од невідомого записку з попередженням. Чи було це так, чи інакше, але безперечно, що Юшневський знав про урядові заходи й подбав про те, щоб до них наготуватися.

Можливо, що Юшневський понижив папери „Южного Общества“. Окрім того, він сповістив кн. С. Г. Волконського та штаб-лікаря Ф. Б. Вольфа про донос Майбороди й умовився із ними удавати на допиті, ніби вони про Товариство нічого не знають.

Ось через що трус у О. П. Юшневського та в його брата Семена, як у Тульчині, так і в Хрустовій, не дав наслідків. „В бумагах генерал-інтенданта Юшневського, брата его чиновника 9-го класса и поручика Крюкова 1-го ничего достойного внимания не оказалось“, — зазначав рапорт.

А під цей час Юшневський, коли допитував його Чернишов у присутності Вітгенштейна й Кісельова, категорично відмовився не тільки від участі в таємному товаристві, а й від того, щоб він знав будь-що про його існування.

Отож, на перше запитання: „Давноли вы известны о тайном обществе, к коему принадлежали вы и какое именно принимали в оном участие?“ — Юшневський дав відповідь: „После 24-летней беспорочной службы, сколь не прискорбен таковой неожиданной вопрос, но долженствую ответствовать, имею честь объяснить, что ни о каком тайном обществе не знаю, ни к какому не принадлежал и не принадлежу, следовательно, и участия никакого не принимаю“. На друге запитання: „Нет ли руки вашей писанных сочинений о преобразовании всего или части государства, или же не поправляли ли вы какие-либо статьи соб-

ственной рукою подобного сочинения и в чем оно состоит“, Юшневський відповів: „Из предыдущего заключить можно, что и подобными сочинениями заниматься не могу, и таковых не сочинял и никаких не поправлял, и потому не знаю ни о каких“.¹

Такого-ж змісту були відповіді й на решту запитань. Ці відповіді, що їх написав особисто Юшневський, своєю чіткою рукою, без перекреслень, сливе не виказують хвилювання їхнього автора.

Тимчасом, розглядаючи Пестелеві папери, Чернишов і Кісельов зробили висновок, що Пестель, „занимаюсь умозрительными положениями политической экономии, в особенности же имея у себя рассуждения и мнения о упадке торговли, финансов и кредита в России, показывает ум, стремящийся к преобразованию существующего порядка вещей“.

Пестелеве листування з ріднею, на думку генералів, свідчить „о неверии и наклонности его к либерализму“, а разом „служит ясным доводом тесной связи его Пестеля с генералом-интендантом Юшневским и князем Барятинским, кои Майбородой оговариваются в сообществе с ним“...²

Допити Пестеля, Бурцева, Аврамова й ще декого не дали жадних наслідків — усі сказали, що нічого не знають. Один тільки Майборода слав свої доноси та Кальм, Канчиялов і Старосельський дали на допиті деякі натяки, що притягли увагу комісії.

Врешті вирішили обмежитися на тому, щоб заарештувавши Пестеля, Крюкова 2-го та Лорера, провадити слідство далі.

Що-до Юшневського, то до нього дуже прихильно поставивсь був граф Вітгенштейн; як з'ясувалося далі, його старший син, Лев Петрович, так само брав участь у змові.

Вітгенштейн хотів затерти справу Юшневського, але дальші його зізнання, а так само свідчення співтоваришів пішли так, що зробити це було не можна.³ Недурно Юшневський і його дружина назавсіди зберегли про Вітгенштейна найкращі спогади.

Тимчасом, 23 грудня в Тульчині довідалися про нову присягу Миколи Павловичеві, а другого дня від фельд'єгера, що прибув із столиці, й про подробиці виступу „14 декабря“. Фельд'єгер привіз наказ від військового міністра Татищева приставити до Петербургу „под верным присмотром“ Пестеля, Ліхачова, Крюкова, Бобріщева-Пушкіна й Юшневського та зобов'язати з'явитися до військового міністра Бурцева й Аврамова. 26 грудня Чернишов виїхав із Тульчина до Петербургу, а разом з тим вираджено на північ заарештованих тульчинських змовників.⁴

¹ А. О. Р. XXI, № 398, арк. 11 (13. XII. 1825 р.).

² „Восстание декабристов“, т. IV, 41—42.

³ „Из воспоминаний принца Евгения Виртембергского“ — „Международные 1825 года и восстание декабристов в переписке и мемуарах членов царской семьи. Подготовил к печати Б. Е. Сыроечковский“. М. — Агр, 1926, с. 237—238.

⁴ Крім перводжерел, в оповіданню про події в Тульчині в грудні 1825 р. використано статтю І. М. Троцького — „Ликвидация Тульчинской управы Южного Общества“ — „Былое“, 1925 г., № 5(33), стор. 47—74.

Не збереглося даних, якого дня прибув до Петербургу заарештований Юшневський. З його справи не видно й того, коли був перший допит його в столиці. Здається, це було 5-го чи 6-го січня 1826 року.

Подорож під арештом, випадкові зустрічі в дорозі з іншими арештованими, переживання й думки, що нахлинули на Юшневського, нарешті, допит генерала Левашова, коли Юшневський побачив, що урядові вже багато дечого відомо, — усе це примусило його, як і багатьох інших декабристів, змінити свої перші зізнання, визнати своє учасництво й вказати низку імен змовників.

Зізнання Юшневського на другому допиті, як видно, писано рукою ген. Левашова; вони мають виправки й вставки, головне, редакційного характеру. Сам Юшневський підписався на кінці не тією певною, що завсіди, рукою.

Ось що свідчив О. П. Юшневський.¹

„В 1819 году узнал я от полковника Бурцова (Бистрома) о существовании тайного общества и им был принят членом оного. (Средоточие) Управление оного было в Петербурге. В 1820 году были члены управы г-да Никита Муравьев и Николай Тургенев. В Южном обществе (в) знал я членами кои доселе принадлежат оному Пестеля, Бяратинского, Сергея Муравьева, Бестужева-Рюмина, К. Сер. Волконского, пол. Абрамова, Семен [sic!] Юшневского, майор Лорера, квар. части поручик Абрамов, учебн. батал. в главной квартире пор. Фохт, Матвея Муравьева, квар. части поручики Пушкин 1, Пушкин 2, Ва: Давидова, драгу: полка полков. Раевского, майор Поджио; двух Крюковых, Басаргин, Ивашев, ад. г. Витгенст.; докт. Волф, под. Лемаң, Вятс. полк: пол. Швейковской; пол: Враницкий, более теперь не упомяну; но буде позволят мне изложить письменно о всем что знаю, то покажу тех о коих после припомню. В южной думе или управе были (членами я) начальниками я, Пестель и Сер. Муравьев. В числе членов, которые полагаю более Обществу не принадлежат Мих. Орлов, Мих. Фон-Визен, подп. Комаров, полк. Бурцов и многие другие о коих теперь не припомню. Намерение общества было ввести в государстве конституцию. Достигнуть оное полагали уверившись в военной силе. Общество имело сношение с таковым же польским (обществом), посредством Сер. Муравьева и Бестужева. Мне называли двух из членов польских, коих имени я не припомню, и которые были с Волконским в переговорах на последних киевских контрактах. Сверх сего я слышал, что есть общество в корпусе Г. Ермолова, о котором сам он (зна) говорят знал. Кн. Волконский был с обществом сим в сношении, и передал Пестелю описание некоторых (об оном) подробностей.

Мне известно еще что есть Общество Соединенных Славян; но где оного средоточие (мне) не (известно) знаю. Полагаю однакоже что

¹ А. О. Р., XXI, № 398. Свідчення подається цілком. В дужках те, що закреслено в оригіналі.

в 1-й армии; в сношении с ним находится Сергей Муравьев и Пестель об оном знает.

Все, что показал выше и повод по коему взошел я в Общество, прошу мне позволить изложить в подробности на бумаге.

Надеюсь все припомнить и (дать) сделать истинное и верное всему описание.

Все что теперь припомнил по истине показал.

4-го класса Юшневский.

Генерал-адъютант Левашев“.

В наслідок допиту було позначення олівцем угорі аркушу: „Отправлен в крепость“.

Справді, в „реестре высочайшим собственноручным Е. И. В. повелениям, последовавшим на имя ген.-ад. Александра Яковлевича Сукина“, що був за коменданта в Петро-Павлівській фортеці, під № 61, зазначено наказ, одержаного „по полудни в исходе 11-го ч.“ — „присылаемого Юшневского содержать под строжайшим арестом, дав писать, что хочет. С.-П. 7 января 1826“.¹

Ця приписка не залишалася без наслідків, бо, крім відповідів на запитання Комітету, Юшневський написав із фортеці два листи до Миколи — 9 та 18 січня 1826 р., кілька листів до ген. В. Левашова та до своєї дружини.

Перед першим листом до царя був ще допит Юшневського (8 запитань), головне, про його виховання. На жаль, на ньому нема дати й не ясно, коли саме він відбувся, чи перед тим, як Юшневського переведено до фортеці, чи по тому.

У своїх відповідях Юшневський відзначав хід своєї освіти: він розповів, що „воспитывался в Императорском Московском университете“, але курса не закінчив. „Особенных лекций в каких-либо предметах я ни у кого и нигде не слушал“. Розповівши далі про вплив на нього італійця, Юшневський свідчив, що до Товариства він увійшов, спочувачючи його завданням („распространение просвещения, правосудия и благотворения“), а так само бажаючи збільшити коло своїх знайомих у Тульчині. Далі він хотів покинути Товариство, бо воно його не задовольняло.

Слідом за відповідями на запитання Юшневський 9 січня 1826 р. написав до Миколи I листа й у ньому трохи доповнював свої попередні зізнання. Він розповів, як він увійшов р. 1819 до „Союза Благодетствия“, „коего целью было стараться совокупными силами о распространении просвещения, промышленности и в особенности о искоренении мздоимства по судебным местам, поощряя и поддерживая людей, способных следовать единому внушению правды и бескорыстия“ і як закрыто Спільку, а тоді перейшов до оповідання про початок „Южного Общества“. Зга-

¹ П. Е. Щеголев. Николай I и декабристы. Очерки. Пгр., 1919 г., с. 11.

давши про відому нараду 1821 року, на якій вирішено продовжувати роботу й обрано Пестеля й Юшневського проводирями, Юшневський у дальшому намагався усяково відзначити своє невелике значіння в Товаристві. Він говорив, що його обрали на голову товариства „не по обширности ума и способностей, но по летам и по значению моему в службе“, що він був у Товаристві „лицо более мнимое, нежели действительное“ та що багатьох справ Товариства він не знав зовсім.

О. П. Юшневський. Рис. олівцем А. Івановського. Збірка Пушкінського Дому Академії Наук С.Р.С.Р.

Домагаючись виправдати себе, Юшневський на цьому не спинився. Він виказав низку людей, що брали діяльнішу за нього участь у Товаристві та послався на начальство, що може засвідчити його добру репутацію.

„Самое дело обнаружит, что Пестель, Сергей Муравьев и Василий Давидов несравненно меня деятельнее, имеют познания в науках политических, между тем, как я оными совсем не занимался... и не имел иной репутации, как только человека, имеющего здравый разум, навык в делах службы Государевой, знающего несколько лучше других отечественный язык и руководствующегося в исполнении своей должности правилами прямоты и бескорыстия, в чем и начальство мое удостоверит может“...

15 січня відбувся новий допит, що не задовольнив Комітет, бо Юшневський, на думку членів Комітету, давав свої зізнання недосталь і не щиро.

У відповідь на це Юшневський написав 18 січня нового листа до Миколи І й у ньому виправдувався від обвинувачення в нещирості. Зокрема, Юшневський доводить, що коли-б він був не щирий, то „утаил бы то, что ближе к моему сердцу, следовательно, брата моего родного, о котором, напротив того, объявил я не обинуясь“.

Далі, Юшневський запрягався, що один тільки Пестель, „который большею частью действовал без моего ведома и совещания“, — „один может дать всему удовлетворительное объяснение“.

Потім, Юшневський зве себе „изобличенным преступником“, „кающимся грешником“ і т. инш. і прохає помилювати його за-ради його родини.

„Не предавайте меня, всемилостивейший государь, суду, но соблаговолите сами произнести мне приговор, которого смиренно ожидать буду“.

„Припадая к стопам“ Миколи І, Юшневський прохав його дати йому можливість разом з родиною оплакувати „в удалении от поприща света мой заблуждения и прегрешения“.

Надалі, Юшневського знову допитано 1-го квітня й, окрім того, йому двічі, 29 березня й 26 квітня, дано по одному додатковому запитанню.

Повинившись в тому, що брав участь у Товаристві, виказавши низку його членів, Юшневський раз-у-раз обережно свідчить про особливо хисткі деталі, що цікавили Комітет, напр., про способи перевороту або про царевбивство.

В них, уникаючи прямої відповіді, він не раз покликуюється на свою слабку пам'ять — „я не редко забываю обстоятельства и частно до меня касающиеся, ежели чего не запишу“. Тільки після низки зізнань свідків у тій чи иншій справі, він згоджувався з ними з усякими застереженнями та покликуючись на свою кепську пам'ять.

Отож, напр., на запитання „разделял ли он намерения Общества: а) начать возмутительные действия в 1826 г. и б) арестовать главную квартиру 2-й армии, когда вступит туда в караул Вятский полк“, Юшневський „отозвался, что хотя и не имел об оных сведения: но «единогласное показание стольких лиц одного со мною общества рождает во мне недоверчивость к слабой моей памяти и заставляют думать, что я забываю действительно мне сказанное и потому, как принадлежащий к одному обществу, обе сии статьи должен отнести к общей с ними (членами) ответственности“.

У справі про царевбивство Юшневський уперто стояв на тому, що в Товаристві не було думки скасувати престіл і що спосіб здійснювати свої завдання Товариство бачило в тому, щоб збільшувати кількість своїх членів, надто поміж військовими, у зв'язку з іншими товариствами й т. инш. Пестель-же, навпаки, обстоював, що Товариство визнавало не конституційну монархію, а республіканський лад і ухвалювало „решительный революционный способ действия“ скасувавши престіл і винищивши царську родину.

Через таку ґрунтовну розбіжність у зізнаннях проводирів Товариства та ще в таких важливих справах, призначили на 22 квітня 1826 р. звести на очі Юшневського й Пестеля.

Та Юшневський, „не допуская до очной ставки, сознался, что вышеизложенное показание полковника Пестеля почитает справедливым“.

Останнє запитання, що його дав Комітет Юшневському, було запитання про його зносини з В. Ф. Тимковським, що був в 1825—1828 рр. басарабським цивільним губернатором, а Комітет уважав його причетним до Єрмоловського Товариства на Кавказі. На це запитання Юшневський відповів, що він Тимковського не бачив, коли той переїздив з Кавказу до Басарабії, й не розмовляв із ним.

На цьому запитанні 26 квітня 1826 року закінчилися допити Юшневського.

Його зізнання, доповнені й звірені з свідченнями інших членів таємних товариств (Пестеля, С. Волконського, С. Муравйова, М. Бестужева-Рюміна, В. Давидова, Поджіо, Майбороди, кн. Барятинського й инш.) дали підставу діловодові Слідчої Комісії А. Д. Боровкову зробити такий висновок, що він, трохи змінений, увійшов і до „Алфавита декабристів“:

„Из показаний, о Юшневском сделанных, открывается, что он участвовал во всех совещаниях, в Тульчине и в Киеве, разделял все злодейские замыслы Общества, знал о всех преступных его сношениях, действиях и связях и как начальник сего общества, одобрял оные.

„В заключение должно сказать, что Юшневский по тому уважению, коим пользовался он в Гражданском отношении, по званию его и по хорошему о нем мнению, служил для многих соблазном присоединиться к тому обществу, коего был он не только членом, но и Диктатором“.¹

Верховний Карний Суд поставивсь формально до наслідків слідства й визнав, що всіх учасників повстання, відданих до суду (121 чолов.), треба скарати на горло. Та беручи до уваги вказівки Миколи I, Суд розподілив винувачених в міру їх провини на одинацять розрядів, причому п'ятох, найактивніших змовників (Пестеля, Рилеева, Сергія Муравйова-Апостола, Бестужева-Рюміна й Каховського) поставив по-за розрядами й засудив їх „к смертной казни четвертованием“.

Юшневського зараховано до першого розряду й засуджено до смертної кари через відтинання голови. Ось що ми читаємо про нього в „Росписи государственным преступникам“, де його вміщено в першому розряді на 16-му місці поміж В. Давидовим та А. Бестужевим-Марлінським:

„4-го класса Юшневский. Участвовал в умысле на царубийство и истребление императорской фамилии, с согласием на все жестокие меры Южного Общества; управлял тем обществом вместе с Пестелем, с неограниченною властью; участвовал в сочинении конституции и произнесении речей; участвовал также в умысле на отторжение областей от империи“.

Як видно з цього формування, надто коли порівняти його з тим, як зформувано обвинувачення Пестеля, Суд узяв на увагу не таку активну роллю Юшневського у Товаристві і, визнаючи Пестеля за голову змовників та ставлячи його на перше місце в спискові, приділив його товаришеві в управлінні „Южным Обществом“ скромніше місце.

Наказ Миколи I з 10-го липня 1826 р., що затвердив вирок Суду, зменшив кару для низки „государственных преступников“. Зокрема, тих,

¹ Заключение Боровкова. А. О. Р., № 398, арк. 12 об.—13. Порів. „Алфавит декабристов“, Агр., 1925, с. 214.

що їх зараховано до першого розряду, розподілено на дві групи — одну, більшу, засуджено до позбавлення прав і заслання на довічну каторгу, а другу, шість декабристів, засуджено до 20-річних каторжних робіт. Юшневського зараховано до першої групи й разом з диктатором 14 грудня С. П. Трубецьким, Оболенським, бр. Борисовими, Артамоном Муравйовим, Поджіо, В. Давидовим та инш. засуджено позбавити всіх прав і до безстрочних каторжних робіт.

Це пом'якшення долі Юшневського викликало низку сумнівів серед людей, необізнаних з даними слідства та з поведінкою Юшневського підчас слідства. Зокрема, автор прокламації 1860-х рр. писав з цього приводу:

„Мы не раз могли заметить в приговорах «Следственной Комиссии» по делу 14 декабря, что она распоряжалась совершенно произвольно и напр. почему Пестеля повесили, а Юшневского только сослали на каторгу — для этого объяснительной причины не найдется. Хотела ли комиссия казнить кого-нибудь во чтоб ни стало, или хотела умалить личность генерал-интенданта Юшневского — императорским снисхождением ссылки на каторгу вместо виселицы — это уже лежит просто на совести всех этих Чернышовых, Левашевых, Бенкендорфов и разных других жандармов следственной комиссии и самого высочайшего жандарма — Николая Павловича“...¹

У мемуарах декого з декабристів зберігся опис того, як засудженим прочитано вирок (12 липня). Але в них не згадується про Юшневського. Видко, він нічим не визначався у цій юрбі „государ. преступников“, що невеличкими групами проходили перед очима своїх суворих суддів.

Вирок виконано 13-го липня. Виконання почалося стратою п'ятох декабристів, а потім засуджених прилюдно позбавлено звання й чинів. У одному з анонімних записів про це розповідається, ніби при цьому Юшневський і інші засуджені генерали мали на собі орденські стрічки та що засуджених бито в обличчя.²

Незабаром по вирокові, Юшневського перевезли з Петро-Павлівської фортеці до Шлісельбургу, де він і просидів ув'язнений цілий рік, аж до осені 1827 року. Разом із ним сиділи брати Бестужеви, Пушін, Пестов, Давидов, Якушкін. Камери, де сиділи декабристи, стояли поруч і це давало їм спромогу зноситися за допомогою абетки, що її ще в Петро-Павлівській фортеці вигадав був М. Бестужев, а влітку, коли розчинені вікна, навіть розмовляти один з одним.

¹ „В память русским людям 14 декабря 1825. (Посвящено русскому войску)“. С. I. а., стр. 3—4.

² М. З. Левченко — „Новий причинок до історії декабристів“ — „Зап. Іст.-Філ. Відділу У.А.Н.“, т. X, К. 1927, с. 312—313. Порів. другий варіант подібного оповідання, вид. В. Е. Сирочковського в „Красной Ниве“, де замість прізвища Юшневського — пропуск. „Кр. Нива“ (М.), 1925 р., № 53, стор. 1258.

Спочатку, поки за коменданта був генерал Плуталов, в'язні зазнавали деяких утисків, а згодом, як на коменданта призначено Фрідберга, вони дістали все, що кожному належалося — халати, білизну, матраси, їм дозволили спільно варити їсти, палити тютюн.¹ А проте загальні умови залишалися важкі, дарма що зокрема й було деяке полегшення.

Недурно, за десять років, згадуючи за своє ув'язнення в Шліссельбургській фортеці, Юшневський у листі до брата (листа передано з „оказией“ і тому його не переглядало III Отделение) писав, що це було „найбільше ужасное заточение, которое когда-либо существовало“.² Такі самі спогади про Шліссельбург, як „о самой страшной тюрьме“ залишилися й у інших декабристів.³

Разом з О. П. заарештовано у Тульчині й його брата, інтендантського урядовця 2-ої армії Семена Петровича, члена „Южного Общества“ з 1823 р., а так само його товариша з пансіону, що проживав у Юшневських, Йосипа Варфоломійовича Рінкевича.

Обидва вони невеликі звязки мали з Товариством, і тому не були віддані до суду й дістали рівняючи легку кару.

Семенові Юшневському привинювано участь у Товаристві та ще те, що він умовив Рінкевича приставити Пестелеві секретного пакета. Але слідство відзначило, що Семен Петрович „никакого действия в пользу [Общества]... не оказал“.

14 лютого 1826 р. його приставлено до Петро-Павлівської фортеці з запискою Миколи І: „присылаемого Юшневского 2 посадить по усмотрению и содержать строго“. 13-го червня, після доповіді Комісії, Микола Павлович наказав „продержав еще месяц в крепости, возвратит на службу и ежемесячно доносить о его поведении“.

Таким чином, кара С. Юшневського обмежилася для нього піврічним ув'язненням у фортеці, та секретним доглядом після неї. А далі він проживав у Хрустовій, служив з виборів і р. 1832-го був призначений на камер-юнкера.⁴

Його товаришеві, Йосипові Рінкевичу, привинювано те, що він приставив листа Пестелеві, а так само його випадкову участь у Товаристві. Його не віддано до суду й його кара обмежилася „поручением секрет-

¹ „Воспоминания бр. Бестужевых“, ст. 184—186. „Записки И. Д. Якушкина“, стор. 131—132.

² „Reclusion la plus affreuse qui ait jamais existé“. Лист Юшневського з 19. III. 1838. „Письма Юшневского“, стор. 122.

³ Див., напр., згадку в листі І. І. Пушкіна до Ф. Ф. Матюшкіна з 25. I. 1852 р. Б. Л. Модзалевський. З листування декабристів. „Юбилейный сборник на пошану Д. Й. Багалія“. Т. I, К. 1927, стор. 885.

⁴ „Алфавит декабристов“, ст. 171, 214—215, 430. П. Е. Щеголев, Николай I и декабристы. Пгр. 1919, стор. 15.

ному надзору местного начальства с ежемесячным донесением о поведении его“.¹

IV. О. П. ЮШНЕВСЬКИЙ В ЧИТІ ТА В ПЕТРОВСЬКОМУ ЗАВОДІ (1827—1839 рр.).

У вересні 1827 року почато переводити декабристів із Шліссельбургу до Сибіру. Юшневського впроваджено на схід у одному гурті з Пестовим, Свиридовим і Андреевичем.

Про подорож до Сибіру різних груп декабристів збереглося чимало оповіданнів. Але з гурту Юшневського ніхто не залишив таких спогадів і тільки дві випадкові зустрічі в дорозі дають деякий матеріал про цю невелику мандрівку декабриста.

Ось що писав із Томського сенатор князь Б. А. Куракін у своєму дописі з 11 листопада 1827 р. шефові жандарів А. Х. Бенкендорфові: „7-го числа сего месяца три [sic!] государственных преступника: Юшневский, бывший статский советник; Михаил Свиридов, бывший майор, и бывшие подпоручики Пестов и Андреевич прошли через Томск, направляясь в Иркутск. Из Шлиссельбургской крепости, где они содержались, вплоть до Тобольска они были доставлены, по обыкновению, фельдъегерями и жандармами; от Тобольска до столицы Восточной Сибири сопровождают их поручено козачьему офицеру, также в сопровождении жандармов. Первый и двое последних на все вопросы, которые я мог им сделать, не проявили решительно ничего особенного — ни раскаяния, ни печали, ни дерзости; они имели вид скорее автоматов, нежели человеческих личностей, которых препровождают на каторжные работы“.²

За два тижні по цій зустрічі Юшневський був уже в Іркутському. Тут тільки декабристи довідалися, що їх мають вислати до Чити, за Байкал. І. Д. Якушкін, що прибув сюди з іншим гуртом, зустрівся з Юшневським у острозі. „Пока очищали для нас комнату, прошел мимо нас Юшневский, в сопровождении часового; он так похудел, что я едва его узнал; мы с ним нежно обнялись, и вечером нам позволили пить вместе чай. Тут он между прочим рассказал нам, как его уверили, что у него отберут все вещи, для избежания чего многое он подарил фельдъегерю“.³

Так мимохідь, у двох випадкових зустрічах, відзначалася путь Юшневського від Шліссельбургу до Східного Сибіру.

¹ Н. К. Шильдер, Император Николай I, т. I. СПб. 1903, ст. 775. Про дальшу долю Рінкевича див. Ю. Г. Оксман, „Мытарства декабриста Ринкевича“ у збір. „Декабристы. Незданые материалы и статьи. Под ред. Б. Л. Модзалевского и Ю. Г. Оксмана“. М., 1925 р., с. 81—88. „Алфавит декабристов“, с. 171, 215, 391.

² „Декабристы. Незданые материалы и статьи под редакцией Б. Л. Модзалевского и Ю. Г. Оксмана“, М., 1925, стор. 122.

³ „Записки И. Д. Якушкина“, стор. 134—135.

Далі, ми застаємо декабриста вже в Читинському острозі, невеличкому селищі на 20 дворів гірників-селян у Забайкалі. Тут було вже багато декабристів. До них звозили й інших співтоваришів. У зв'язку з цим, попередню в'язницю поширено, та все-ж вона була тісна для 80-ох ув'язнених у ній „государственных преступников“.

Низка спогадів декабристів та їхніх жінок зберегли деякі подробиці їхнього життя в Читинському острозі.

„Помещение наше было чрезвычайно тесно — оповідає Н. В. Басаргін. На нарах кожному из нас приходилось по три четверти аршина для постели, так что, перевертываясь ночью на другой бок, надобно было непременно толкнуть одного из соседей своих, особенно имея на ногах цепи, которых на ночь не снимали... Теснота эта еще была ощутительнее днем. Пространства для движения было так мало, что всем нам не было никакой возможности сходить с нар; притом шум от желез был так силен, что надобно было очень громко говорить, чтобы слышать друг друга... Обед нам готовили общий. Он обыкновенно состоял из супа или щей и из каши с маслом... Правительство назначало нам на содержание шесть копеек меди в сутки и в месяц два пуда муки, по общему положению всех ссыльно-рабочих. Разумеется, этого не могло доставать не только на все содержание, но даже и на одну пищу. Но как некоторые из нас привезли с собою деньги, отданные ими коменданту, к тому же дамы [жінки декабристів] с своей стороны радушно уделяли часть своих денег, то из всего этого составила артельная сумма, которая и расходовалась на общие наши потребности“.¹

Декабристам призначено тут працювати. Але праця була необтяжлива — по п'ять годин на день. Та ще й „работали по силам, без принуждения“ (А. Е. Розен). „Свезя несколько тачек земли, мы обыкновенно садились беседовать друг с другом, или читали взятую с собою книгу“ (Н. В. Басаргін). Опісля декабристів водили молоти хліб ручним млинком. „Но и там — пригадує той самий декабрист — мы почти ничего не делали, толковали, читали, играли в шахматы, и только для виду подходили минут на десять к жерновам и намальывали фунта по три такой муки, которая равно никуда не годилась“.

Дуже дошкуляла заборона листуватися. Та, відколи поприїздили жінки декабристів (А. Г. Муравйова, Е. П. Нарішкіна, А. В. Ентальцева, К. І. Трубецька, М. М. Волконська), вони взяли на себе листування й підтримували зв'язок в'язнів із їхніми родичами.

На дозвіллі декабристи багато читали книжок та часописів, що їх удосталь надсилали родичі, навчали один одного нових і давніх мов, вивчали математику, природознавство, історію, географію, політичну економію, музику, красне письменство. Дехто малював під керівництвом Миколи Бестужева, що навчався свого часу в Академії Мистецтв.

¹ Н. В. Басаргін, „Записки“, стор. 105—107.

Разом із науками та мистецтвом процвітали ремесла, що виникали й розвивалися в залежності від потреб. Перші з'явилися кравці, далі столяри, слюсарі, палітурники. А як дозволено декабристам мати годинники, М. Бестужев став годинникарем.

Підчас перебування в Читі, з декабристів, нарешті знято кайдани.

В обставинах Читинського острогу Юшневський пробув по-над два з половиною роки, з кінця 1827 аж по серпень 1830 року.

Мемуари декабристів, даючи низку відомостей про життя декабристів у Читі, сливе не виділяють окремих осіб. Тому й ім'я Юшневського трапляється в них дуже рідко. Знаємо тільки, що він жив у маленькому переділі разом з Трубецьким, Бестужевим, Давидовим, братами Борисовими та Якубовичем, та що він захоплювався книгами й музикою. Юшневський грав на альті, і разом із Вадковським (перша скрипка), Миколою Крюковим (друга скрипка), та Свистуновим (віолончеля) вони становили квартет, що давав в'язням багато насолоди.

Ці скупі звістки трохи доповнюють невидані листи М. Н. Волконської з Читинського острогу.¹ В них, за словами свого чоловіка, Волконська писала про Юшневського й його доручення. Звичайно — „sa sante est parfaitement bonne“. Але М. Н. не захоувала й тих переживань, що зазнавав декабрист далеко від своєї любої дружини й звичного товариства, повсякчас згадуючи їх у своїх думках. Тому, зазначаючи, що Олекса Петрович „se porte bien“, М. Н. додавала: „mais souffre profondement de tout ce que lui arrive“.

Найбільше турбували Юшневського грошові справи його родини, бо по його арешті виявилось, що вони дуже заплутані. Річ у тім, що батькове майно брати поміж собою не розподіляли, а Ол. П., з доручення братів, сам особисто керував усіма справами. Після свого арешту, напередодні невільної подорожі до Петербургу, він 28 грудня 1825 р. склав удовноваження на ім'я брата Семена, доручаючи йому „по причине внезапного отъезда из сего края на неопределенное время“, керувати родинним майном. Семен Петрович мав чималий клопіт, бо довелося й керувати справами, і з'ясувати зобов'язання численних боржників, і розподіляти майно. Усе це вскладнилося ще тим, що в зв'язку з перевіркою звідомості інтендантства 2-ої армії, особливо закупу хліба, зробили велике нарахування на О. П. та наклали заборону на маєток Юшневських.² Тільки за кілька років, коли з'ясувалося, що заходи Юшневського були правильні, цю заборону скасовано. Отже, протягом

¹ Архів Юшневських. Листи М. Н. Волконської С. П. Юшневському з 15. XII 1828 р.; 6. I; 26. I; 25. V, 5. VII, 16. XI; 14. XII. 1829 р.; 7. II, 8. III. 18. IV. 1830 р.

² „Ведомость о долгах, почитающихся на бывшем Генерал-Интенданте 2 армии Юшневском“, що її копія знаходиться серед декабристових паперів, дає розміри боргу Юшневського казни. Він дорівнював 367.993 крб. 57¼ коп. За маніфестом з 22. VIII 1826 р. з цієї суми „сложено“ 12.000 крб., а після цього вона становила 355.993 крб. 57¼ коп.

довшого часу грошові справи Юшневських були в дуже скрутному стані. Це звичайно, відбивалося й на становищі О. П. У листах, разом з рідкими сповіщаннями про одержання грошей, знаходимо такі, напр., повідомлення М. Н. Волконської: „il y a déjà quelques mois, que l'argent manque pour son entretien“. Грошові справи найбільше турбували декабриста та його дружину, „son épouse infortunée“. Розподіл, що затягнувся, несправність боржників, заборона — усе це відбивалося й на становищі Марії Казимирівни, що поривалася як-найшвидше закінчити ці справи, щоб вибратися до свого чоловіка, на Сибір. Тимчасом, коли її чоловік і Волконська думали, що вона вже в дорозі, М. К. ще довго залишалася на Поділлі, даремно намагаючись здобути дозвіл їхати на Сибір та грошей для далекої дороги.

Разом із цими повідомленнями, в листах Волконської є прхання Юшневського вислати йому німецьку граматику, французько-німецького та німецько-французького словників та інших книжок, які свідчили про те, що він вивчав мови. Окрім того, він прохав вислати йому струн для піаніно та нот.

Року 1830-го сталася зміна в житті читинських в'язнів, між ними й Юшневського. Їх вирішено перевести до Петровського заводу, в навмисне для них збудований каземат.

Перехід із Чити до Петровського заводу декабристи зробили пішки, проходячи по 20—30 верстов на день і маючи в три дні один день відпочинку. Для слабших декабристів і для речей були вози.

Так у серпні та вересні 1830 р. декабристи зробили шіссотверстовий перехід по степах і горах Забайкалля. Цей перехід дав декабристам багато нових вражень і приємні спогади.¹

Особливо в пам'ятку був він для Юшневського та Розена: до них, підчас переходу, прибули їхні жінки...

Грудневі події 1825 р. в Тульчині — арешти офіцерів 2-ї армії, арешт Олексі Петровича та його брата були цілком несподівані для М. К. Юшневської, що, як і інші жінки декабристів, не була обізнана з політичною роботою свого чоловіка й близьких йому людей.

Тільки згодом, з чуток, оповідань і, частково, з часописів, Марія Казимирівна дізналася про змову, що виявилася виступами 14 грудня в Петербурзі й Чернігівського полку на Київщині.

Непокоячись за долю свого чоловіка, М. К. хотіла мати про нього відомості й листуватися з ним. Граф Вітгенштейн ставився до неї дбайливо, довідувався про її чоловіка, переслав її листи. Того самого прагнув і Юшневський, перебуваючи в Петро-Павлівській фортеці. Вже

¹ Переміщення декабристів із Чити до Петровського заводу дуже докладно описала М. І. Михайловська в статті „Через бурятские степи“ — „Известия Восточно-Сибирского Отдела Русского Госуд. Географического Общества“, т. LI, 1926, стор. 79—106 й окремо, Іркутське, 1926.

9 січня 1826 р. він прохав про це ген. Левашова. На його лист вийшла резолюція: „Высочайше дозволено писать жене“, а 23 січня М. К. вже дякувала з Тульчина Левашову „за письмо, присланное от мужа моего, которое я имела счастье получить“. Ці листи нам невідомі. Мабуть, у них і не було нічого, окрім відомостей про здоров'я та взаємних задовоень.

Згодом, у червні, з часописів Марія Казимирівна мала змогу обізнатися з великим „Донесением Следственной Комиссии“, де ім'я її чоловіка згадувано кілька разів, і бачити його прізвище в спискові членів Південного Товариства, відданих до Верховного Карного Суду. Про початок суду М. К. повідомив її близький знайомий, але підпис його на листі, що зберігся в архіві Юшневських, розібрати не пощастило. У листі з 26 червня 1826 р., здається з Тульчина він писав: „Touchant les nouvelles d'ici je ne sais rien d'ajouter à ces qui, comme j'ai bien entendu le comte de Wittgenstein vous à donné. Il n'y a rien de sur realement les details de la Commission des enquetes à l'égard de ces affaires. Le jugement à commencé, mais quand il sera fini n'est pas encore connu“.

Справді, слідом за цим листом, часописи повідомили про кінець суду, маніфест Миколи I з 13 липня 1826 р., та „роспись“ засуджених і їх кари. Допіру тоді Марія Казимирівна дізналася про чоловікову долю: його залишено живим, але заслано на безстрочну каторжну роботу.

Тільки-но одібрала М. К. цю звістку, як вирішила піти за коханим чоловіком і поділити його долю. Вже 30 липня 1826 р. вона писала з Тульчина листа до генерал-губернатора Західнього Сибіру П. М. Капцевича, що ми наводимо його цілком.¹

„Государю императору угодно было наказать виновного мужа моего, бывшего 4-го класса Юшневского, и он с покорностию должен передать все, что ему назначено. Я же для облегчения участи мужа моего повсюду последовать за ним хочу, для благополучия жизни моей мне больше теперь ничего не нужно, как только иметь счастье видеть его и разделить с ним все, что жестокая судьба предназначила. Прошу Вашего Прокровительства, Милостивый Государь, дайте способ несчастнейшей сироте быть с мужем, для которого я еще только существую. Прожив с ним 14 лет, счастливейшей женой в свете я хочу исполнить священнейший долг мой, и разделить с ним его бедственное положение. По чувству и благодарности, какую я к нему имею, не только бы взяла охотно на себя все бедствия в мире, и нищету, но охотно одьдала бы жизнь мою, чтобы только облегчить участь его. Дочь моя от первого брака моего следует со мною, он был нежнейшим отцом и благодетелем ее; умея чувствовать в полной мере благодарность, она никак не

¹ Пушкінський Дім. Збірка П. Я. Дашкова. Лист М. К. Юшневської до П. М. Капцевича з 30. VII 1826 р.

согласилась остаться здесь. Я осталась еще на несколько дней, для получения паспорта и устроить моих родных, которые после меня здесь останутся; потом тотчас вьеду, чтобы как найскорее достигь счастья увидеть моего мужа, которому с удовольствием посвящаю жизнь мою. Лишь бы его сколько-нибудь обрадовать моим присутствием и облегчить его страдающее сердце. Присутствие дочери, к которой он столько привязан, не менее будет его делать счастливым. Позвольте на коленах умолить Вас, Милостивый Государь, чтобы письмо, прилагаемое при сем к моему мужу, было доставлено ему; пусть он сам удостоверится, несчастный, что я единственно для него существую еще“.

Та хоч як гаряче поривалася М. К. піти за чоловіком, здійснилося це не так швидко й не так легко, як їй здавалося.

Окрім різних затримок і перешкод, що їх уряд ставив усім декабристським жінкам, треба взяти на увагу, що Юшневський, поки був виряджений до Сибіру, півтора року пробув у Шлісельбурзькій фортеці. Незалежно від цього, розподіл майна та грошеві труднощі надовго затримали М. К. в Тульчині.

Весь цей час вона тільки й думала про подорож до чоловіка. Звістка, що О. П. вже вислала до Сибіру, особливо підсилила її поривання до нього. У листі до С. П. Юшневського з маєтку своїх сусід М. К. писала: „ах, ехати мене, ехати к мужу моему, ради Бога ехати скорее. Буду на коленах умолять всех людей пособия. Начну с того, что продам что могу, чтобы добратсья до Москвы, и там есть люди богатые — помогут, выплачу, на коленах вымолю. Мое и мужа моего счастье и спокойствие от сего только зависит, чтобы я уехала“...¹

„Я решилась быть в Сибири и буду, хотя бы умоляя хлеб, пришлось мне туды дойти“, — трохи згодом писала М. К.²

Нарешті, продавши, позаставлявши дещо з речей та якось улаштувавши справи з чоловіковими братами, Юшневська виїхала до Москви, куди й приїхала 2-го березня 1830 року.

Москва зустріла М. К. тепло, привітно.

„Я столько ласк и благоденний получила в Москве, что без слез благодарности не могу вспомнить“, писала Марія Казимирівна до С. П. Юшневського.

І справді, родичі й приятелі декабристів підтримали її й матеріальними коштами, й словом ласкавим, і добрими порадами. Найбільше допомогла їй мати декабристів Микити й Олександра Муравйових — Катерина Федорівна, що в неї прожила М. К. поки була в Москві. Катерина Федорівна, як писала М. К., „так меня проводила в дорогу, что

¹ Архів Юшневських. Лист з датою „24“ на папері з водяними знаками 1827 р.

² Архів Юшневських. Лист М. К. до С. П. Юшневського з Москви 4. III. 1830.

если бы я была ее дочь любимая, она не могла бы больше входить во все подробности и все мои надобности“.

Отже, в колясі, що її подарувала Муравйова, з „дормезом“ для княгині Волконської, у супроводі няньки-польки, що їхала до тієї-таки Волконської та двох служників для кн. Шаховської, наділена грішми й усім потрібним у дорозі, виїхала Марія Казимирівна 18 травня 1830 р. з Москви.

Не стежитимемо за її дорогою, дарма що вона дала їй багато нових вражень. Скажемо тільки, що 21-го липня, після втомної подорожі, М. К., прибула до Иркутського й не гаючись поїхала далі.

Її не спинили ні труднощі дороги, ні річкова повідь. Залишивши своїх супутників і свої речі, вона з порожніми руками поспішала до чоловіка. Подружжя зустрілося після довгої розлуки на дорозі з Чити до Петровського заводу.

Разом з чоловіком і іншими декабристами М. К. в другій половині вересня 1830 р. прибули до Петровського заводу, селище на 3.000 мешканців, із скарбовими заводськими будівлями, з великим ставком та грелюю, дерев'яною церквою та двома-трьомастами хатів.

В'язницю збудовано покоєм; ті стіни будинку, що виходили на вулицю, загороджено високим тином, а величезний двір поділено барканом на три частини. У середній з них був будинок, в якому містилася кухня, усякі господарські приміщення та велика кімната для церковних відправ і загальної праці. Поздовж усіх казематів тягнувся коридор з вікнами на подвір'я. Він поділявся перетинками на три відділи. До кожного відділу коридору виходило п'ять-шість камер. Надвірних вікон у казематах не було, і кожен з них освітлювався невеличким вікном над дверима в коридор. Згодом, після домагань декабристів, що їх підтримав комендант заводу Лепарський, у камерах попрорізувано невеличкі вікна.

В цих обставинах потяглися довгі й одноманітні дні в'язничного життя. „Днем мы могли свободно ходить из своего отделения во всякое другое; но вечером в десять часов запирались на замок все номера и коридор по отделениям; потом замыкались и ворота на каждый отдельный двор и окончательно наружные ворота полуказармы... Работать мы ходили на мельницу таким же порядком, как и в Чите, и мука нашего изделья была пригодна на корм заводских быков“ (Якушкін). На широкому дворі казарми прорізали стежечки, завели різних тварин. Узимку влаштовували снігові гори й ковзанки, влітку розводили квіти й городину.

На заводі декабристи провадили далі й поширювали працю над самоосвітою. Книжок різними мовами без перерви більшало, передплачувано по-над двадцять російських і закордонних журналів та часописів.

Юшневського вмістили в 64-му казематі, крайньому на правому крилі, поруч з І. І. Горбачевським, автором відомих записок. Разом з ним

оселилася в казематі й Марія Казимирівна. „И я желая разделить вполне участь мужа моего, поступила в острог, где занимаю один номер с ним; здесь мы лишены не только воздуха, но и дневного света“, писала вона (27. IX. 1830).

Проте, М. К. найняла за 25 карб. на місяць хату біля острогу. Тут жила служниця, що готувала їсти, й лежали речі. Сюди приходила й Марія Казимирівна відпочити після перебування в казематі. Незабаром, порухавши, що „лучше купить избу, чем платить дорого за наем“, М. К. купила її за 800 крб. сріблом. У хаті була кімната М. К. „для отдохновения“, сіни й кухня, де жила „стряпка“. „У нас домик теплый, но все, кажется, продувает сквозь стену“. З часом, коли одруженим декабристам дозволено відвідувати приміщення їхніх жінок, Юшневський часто проводив тут час, іноді залишаючись і ночувати.

М. К. Юшневська, дружина декабриста.

Купівля хатини, потреба дещо посправляти на новому місці, підновити одіж декабриста, нарешті, щоденне харчування, — усе це потребувало чималих витрат. Вони ледві покривалися прибутками з невеличкого маєтку, що виділено для Марії Казимирівни, та тими сумами, що надсилав С. П. Юшневський. Гроші нерідко приходили з великими перервами, іноді дов-

гими, як рік. Так, наприклад, трапилося р. 1830—31, коли в звязку з польським повстанням, що захопило й Ольгопільський повіт, С. П. мусів покинути на час своє село й виїхати до Кишинева.¹

У звязку з цим О. П. доводилося завжди позичати гроші в заможніших товаришів, а це його дуже турбувало, бо він непевен був, що справно сплатить борги.

¹ Між паперами Юшневських збереглася не датована чернетка характерної заяви С. П. властям з цього приводу. Ось вона: „Удостоверюсь в справедливости дошедших до меня слухов, что многие из помещиков Ольгопольского повета, изменив присяге верности Государю, подъяли оружие против законной власти, будучи владельцем в сем же повете и ужасаясь мысли быть силою принуждену к какому-либо противозаконному действию, либо навлечь на себя невольню и невинно какое-либо подозрение и с сим вместе быть смешану с возмутителями порядка, я немедленно отправился в м. Каменку, прося Его Сиятельство Господина Фельдмаршала Витгенштейна быть представителем верности моей к престолу. Отдав именование до прибытия моего уполномоченному от меня дворянину Иосифу Ринкевичу, я отправляюсь в город Кишинев Бессарабской области, где намерен пробыть до восстановления вновь устройства, нарушенного сим неожиданным случаем. Оставляя сие в руках помянутого дворянина Ринкевича, я поручаю ему объявить сим в случае запроса правительства о намерениях моих и месте моего пребывания“.

Щоб поліпшити матеріальне своє становище, М. К. насадила коло хатини город, завела курей, корову, коня. Та кури й худоба швидко загинули через недогляд служниці, а городина раз-у-раз терпіла від морозів. „Три года, как я здесь, и ни один раз не удалось мне выростить ничего, как я ни хлопотала“, писала з жалем М. К. (14. VII. 1833).

Багато уваги приділяла декабристова дружина клопотам за свого чоловіка, бажючи задовольнити всі його давні звички. Наприклад, Юшневський полюбляв палити міцний турецький тютюн, а його не можна було дістати в Сибіру. Тому М. К. завсіди нагадувала Семенові Петровичеві, щоб він прислав тютюн. „У него нет совсем курительного табаку, а ты знаешь, как ему необходимо курить“, зазначала вона (19. XI. 1831).

Роки ув'язнення, й, особливо, розлука з любовою дружиною відбилися на здоров'ї Юшневського. „Я ужаснулась, увидя своего мужа, так он похудел, одна тень его осталась“, писала М. К. про свої вражіння, коли вперше побачилася з чоловіком. Інші листи її завсіди сповіщали про здоров'я декабриста. Зрідка вона повідомляла, що О. П. здоровий, частіш писала про його слабості. „Он так слаб, что бывают дни, в которые он не только ничем не может заняться, но говорить не может“.

З часом О. П. звикся з сибірським кліматом, і М. К. зазначала: „мы оба год от году более привыкаем к здешнему климату, и от того здоровье наше становится способнее к перенесению здешних суровых зим“ (19. X. 1834).

Незважаючи фізично, О. П. весь час зберігав спокій і твердість характеру. „Расположение духа всегда одинаково“, „брат твой.. всегда добр.. кроток, терпелив к своему положению, с твердостью переносит все“, — писала про нього М. К. у багатьох своїх листах. Це відзначали й інші. Юшневський „был стоик во всем смысле слова, с твердыми правилами, умом и сердцем, любил свое отечество, и без малейшего ропота переносил все испытания и лишения. Казалось, что он даже вызывал их для себя, чтобы доказать, что он готов переносить и больше и не желает никаких пожертвований“, — пригадував А. Е. Розен.

„Ровность характера Юшневского была изумительная; всегда серьезный, он даже шутил, не улыбаясь“, — оповідав ще один сучасник (М. А. Білоголовий).

Життя Юшневського минало на Петровському заводі одноманітно, „скучно, бедно“, як зазначала М. К.

У будні дні ранками Юшневський, як і інші декабристи ходив працювати до млина. Ця праця, хоч і нескладна, дуже надокучала декабристам. Недурно, Марія Казимирівна, прохаючи від ім'я брата вислати календаря на 1834 рік, поясняла це тим, що „кто ходит на работу, тому интересно искать в календаре праздников“.

Решту часу О. П. музикував, читав, іноді смерком гуляв у „більбоке“. Музика особливо приваблювала Юшневського. „Он, кажется, еще более прежнего любит музыку, и фортепьян—это страсть его“, — зазначала М. К. Разом із грою на п'яніно, Юшневський, як і в Читі, брав участь у квартеті, граючи на альті.

У журналах та часописах Юшневський уважно стежив за музичним життям Росії й, надто, Західньої Європи. Він цікавився успіхами Тальберга та Ліста, вчитувався в описи вдосконалених роялів Ерарда та Папа й мріяв пограти на них. Та паризькі інструменти були далеко, коштували дорого, й О. П. задовольнявся, граючи на інструменті роботи московського майстра Таланова. „Тон приятный, но слабенький инструмент“, — зазначала М. К.

Цікавили О. П. й нові музичні твори. Він стежив за ними по каталогах та журналах. Але таке обізнання дратувало декабриста. Про це образно писала М. К.: „имена всех знаменитостей новейшей музыкальной литературы и их произведения известны ему из каталогов, которые он перечитывает, как табачник нюхает пустую табакерку, или, как поклонники Бахуса полощут бочки“ (12. VII. 1835).

А втім, нотні новини іноді потрапляли й до Петровського заводу. Це дуже втішало О. П., що любляв не вивчати музичні твори, а читати їх, як книги. В листах М. К. можна знайти чимало відомостей про музичний репертуар декабриста та як він до нього ставився. Сонати Піксиса, вальс Вебера, варіації Мошелеса й Герца, мазурки Шопена — ось улюблені декабристові пієси.

Книги теж захоплювали Юшневського. „Для меня... жить — значит читать, лишь бы только не произведения фантазии, а что-нибудь дельное“, — казав Олекса Петрович. „Мы не лишены возможности следовать за успехами наук, которых большая часть имеет между нами своих представителей. Чтение наше на многих языках очень разнообразно, и нас не легко озадачить новостями в области наук и словесности“ (12. VII. 1835).

І правда, Юшневський багато читав з хімії, астрономії, фізіології, філософії, історії. Зокрема, він дуже цікавився проблемами сучасної педагогіки, надто методом навчання Жакото (Jacotot), скерованою на те, щоб збуджувати розумову самодіяльність, і стежив за „опытами светописы“. Але читання не завжди задовольняло Юшневського. Йому хотілося на досліді перевірити хімічні закони, спостерегати астрономічні явища в телескоп, що ним він користувався в Хрустовій, читати фізіологію з атласом і т. ін. В цьому виявлялося, як він вдумливо й серйозно ставився до книг. Із белетристики Юшневським подобалися „Notre Dame de Paris“ Віктора Гюго, „Последний новик“ І. І. Лажечнікова та „Mémoires d'un Apothicaire“. „Он был в плену во время войны французов с испанцами. Я с большим любопытством слушала: такое сходство с нашим

положением“, пояснювала Марія Казимирівна інтерес до останньої книжки (13. IX. 1832).

Окрім музики та книг багато втіхи давали Юшневським листи з рідного краю — від декабристового брата та від дочки М. К. „Для нас только и есть одна отрада — письма родных“ (19. II. 1832); „У меня тогда только праздник, когда получаю письма“ (29. III. 1833), — писала Марія Казимирівна. Ось чому так невідступно прохала вона своїх кореспондентів писати частіше й, у кожному разі, регулярніше, ось чому сумувала, що листи йдуть помалу — більш, як два місяці.

Листи підтримували звязок з далекими родичами, в них були відомості про їхнє життя, від них повставали спогади про минуле. „Мы живем теперь одними воспоминаниями“, писала М. К. і з її листів видно, яка це правда. Не тільки листи від родичів або альбом з малюнками чи віршами, розмова з декабристами збуджувала ці спогади, а часто яка-небудь дрібниця нагадує про щасливі роки життя в Тульчині та Хрустовій. Наприклад, — „зимой один мой знакомый прислал мне лимон, — оповідала М. К. Ты удивишься, когда скажу тебе, что я ему так обрадовалась, что чуть не заплакала. В минуту перенеслась я в те места, где я была счастливейшей женщиной, в кругу моего дорогого семейства. Сколько приятных воспоминаний представилось в моем воображении“ (3. VI. 1832).

Отак Юшневські жили спогадами, розпитували Семена Петровича про своїх приятелів і знайомих на Поділлі, а його вводили в коло петровських в'язнів, розповідали йому про них і про їх життя. З деким із них С. П. був знайомий раніше, ще з Тульчина, з іншими, обізнався позаочі тепер, з листів балакучої Марії Казимирівни.

З року 1832-го почали переводити декабристів із Петровського заводу на поселення, залежно від кари та від полегшень од маніфестів. Для Юшневських це завдало нових клопотів і жалю. Їм доводилося розлучатися з людьми, що вони з ними „жили вместе и в счастья, и в несчастья вместе страдали“. Ці люди, дарма що й виходили на волю, але мусли жити окремо в глухих поселеннях широкого Сибіру. „Каждый раз прощания сии бываюот очень трогательными. Родные братья не могут расставаться с большею нежностью, так несчастье и одиночество положения сближает людей. Представь себе, что все в слезах, и все огорчены душевно“, оповідала М. К. (13. I. 1833).

Ще в іншому листі вона писала: „Что касается, собственно, до нас, то при всей мрачности нашего здесь положения, мы благословляем судьбу, что не наша еще очередь ехать на поселение: едва существую на месте и то пособием добрых товарищей, мы не имели бы средств тронуться отсюда“ (12. VI. 1836).

Закінчуючи оповідання про життя Юшневського в Петровському заводі, слід зазначити, що тут рр. 1832—33 він став об'єктом провокацій-

ного доносу від авантюриста Романа Медокса, що намагався донести властям про організацію нового таємного товариства — „Союза Великого Дела“, в якому Юшневський („Нестор“ — його конспіративне ім'я) мав видну посаду. Інформації Медокса давали чимало цікавого про життя Юшневських у Петровському заводі, але в них правда й вигадки поспліталися так тісно, що їм не можна йняти віри. Провокацію Медокса викрили жандари й його доноси не зробили великого впливу на становище Юшневського.¹

В. О. П. ЮШНЕВСЬКИЙ НА ПОСЕЛЕННІ (1839—1844 рр.).

Нарешті, 10 липня 1839 року настав час, коли Юшневський мав був вийти на поселення.

Вихід на поселення одзвлював декабриста від тюремного режиму, давав йому більше волі, надавав право після чотирнадцятирічної перерви самому особисто листуватися, але разом з тим завдавав багато нового клопоту й труднощів.

Насамперед, повставало питання про місце заслання. Юшневський хотів улаштуватися в Іркутському, де легше можна було знайти приміщення, працю, де можна було розважитися, а в разі потреби, дістати лікарську допомогу. Але йому не дозволили жити в Іркутському. Юшневський разом з дружиною, поблукавши по поселеннях біля Іркутського (Усть-Куда, Жилкино, Кузьмиха), наприкінці 1840 чи на початку 1841 р. оселився у Малій Разводній.

Мала Разводна було сільце на правому березі Ангари за шість верстов од Іркутського, на 17 хат. — Тут Юшневський дістав наділ для збудування будинку, поле й сіножать на 15 десятин, як і інші поселенці-декабристи.

Хатину в Петровському заводі продали перед виїздом за безцінь, хатне начиння покинули. На забланні довелося влаштуватися наново. Для цього треба було коштів, а їх не було. Юшневському й тут допоміг його товариш — Артамон Муравйов. Він трохи раніше, в березні 1840 р., оселився в М. Разводній і встиг уже вибудувати будиночок і завести господарство. Муравйов оддав Юшневським свій маленький флігель. „Домиком его назвать нельзя, а клеточка, с крошечным крылечком“, писала про нього Юшневська. Але будинок був на видноті. „Все, что плывет за Байкал и оттуда, — мимо наших окон. По другую сторону дома большая дорога видна. Пашни и лес окружают нас. За рекой — горы, покрытые кедрами, сосной и елками. На реке — острова, покрытые деревьями, цветами. Туда многие ездят гулять. Народу всякого плывет туда кучами, одни за рыбой, другие собирать ягоды, иные косят, иные гуляют целыми семействами. Бывают дни, в которые целый

¹ Про Медокса й його донос докладно оповідає С. Я. Штрайх у книгах „Провокация среди декабристов. Самозванец Медокс в Петровском заводе“. М., 1925 та „Роман Медокс. Похождения русского авантюриста XIX в.“, М. 1929.

день сижу на крылечке и люблюсь на всех плывущих по быстрой нашей реке“, оповідала Марія Казимирівна (21. VII. 1841).

Але, флігель був мало придатний для зими й Юшневським доводилося думати про новий притулок.

Під цей час, зовсім несподівано, Юшневський дістав допомогу від одного з місцевих мешканців — зайвий довід на те, як прихильно ставилися сибіряки до декабристів. Ось що писав 7 вересня 1841 р. з цього приводу Олекса Петрович до свого брата: „Среди беспомощности нашей нашелся человек, который, едва бывши знаком, принял в нас участие. Не справляясь о нашем состоянии, он сам вызвался уступить нам за полцены купленный им в Иркутске дом и, не получив еще от нас ничего, заплатил за нас подрядчику, который взялся перевезть его сюда и поставит. За все это мы остаемся ему должны три тысячи рублей“... У звязку з цим, Юшневський прохав брата про позику, щоб виплатити борг та децю посправляти на новому місці.

Лист декабристів має цікаву дописку від генерал-губернатора Андрія П'ятницького; у ній він підкреслював од себе, що „положение Алексея Петровича таково, что одно просимое им пособие может поправит его“. Разом з тим, П'ятницький сповіщав С. П., що листа декабристового він пересилає прискореним порядком, відступивши від звичайного.

Листа цього надіслано в вересні 1841 р., але тільки наприкінці дальшого року Юшневські дістали тую позику, що вони її прохали: матеріальний стан Семена Петровича не дав йому змоги раніше виконати братове прохання. Не вважючи на цю затримку, Юшневські наприкінці жовтня 1841 р. перейшли до нового будинку, хоч він і не був ще закінчений і садиба не була обгороджена. Самий будинок був порожній, „не на чем ни сесть, ни лечь: все должны заводить снова“, як писав декабрист (3. XI. 1841). Але добрий сусіда, Арт. Муравйов і тут допоміг, чим міг, а потроху Юшневські завели своє господарство.

„Есть у меня, — писала М. К., — огород, в котором яблочек будет достаточно. Так здесь называют картофель. Будет морковки и укропу довольно, а петрушка и прочее не удалась. Немного цветной и простой капусты, а портулаку множество. Огурцов еще нет, и будет жаль, что достатки не позволяют сделать хоть маленький парничок“ (6. VII. 1842).

Олекса Петрович, дарма що не полюбляв, як він казав, агрономії, теж іноді працював на вгороді. Його учень — М. А. Білоголовий пригадує, як Юшневський посіяв на подвір'ї кукурудзу. „Няньчился он с ней с удивительным старанием, сам поливал, укрывал от утренников и добился таки своего; я помню, с каким торжеством он потом угощал за обедом своих гостей разваренной кукурузой. Гости ели этот неизвестный до того в Сибири продукт, а хозяин был очень доволен своей победой над суровым климатом“.

Окрім города Юшневські мали 13 десятин сіножати. „Копен будет мерных 80, надеюсь“, писала якось М. К., як почалася в них косовиця.

Город і сіножат давали деяку матеріальну підтримку, але, як і давніш, Юшневські зазнавали грошових труднощів.

З виходом на заслання збіглася радісна для декабриста звістка про те, що з нього знято службове нарахування за його службу в 2-ій армії та що його розпорядження, за які раніше зробили нарахування, тепер коли їх розглянено у комісії визнано за доцільні й своєчасні. „Первое чувство, произведенное во мне известием о разрешении от начета, было — удивление, — писал Юшневский. В положении моем я считал это несбыточным. Благоговею пред правосудием, оправдавшим беззащитного!“ Але це мало дало користі господарству братів Юшневських. Воно правда, вони здобули право вільно розпоряджатися майном, але цим правом довелось, насамперед, скористуватися на те, щоб заставити Хрустову. „Теперь, по крайней мере, ты ни в чем уже не отстаешь от прямого русского дворянина, когда и твое имя заложено“, — іронізував декабрист у листі до брата (13. I. 1841).

Матеріальні труднощі приневомили Юшневського давати лекції та взятися за виховання, користуючись на практиці тими теоретичними знаннями з педагогіки, що їх набув декабрист з книжок у казематі.

Тричі на тиждень Юшневський їздив до Іркутського на лекції з музики. Окрім того, він прийняв на повне утримання трьох учнів — сина заможного селянина Анкудінова та двох синів небагатого купця А. В. Білоголового. Один з Білоголових, що після став відомим лікарем і громадським діячем, залишив цікаві спогади про свого вчителя-декабриста.

„Алексею Петровичу, — згадував його учень, — было тогда за 50 лет; это был человек среднего роста, довольно коренастый, с большими серыми на выкате и вечно серьезными глазами; бороды и усов он не носил и причесывался очень оригинально, зачесывая виски назад и вверх, что еще более увеличивало его и без того большой лоб. Ровность его характера была изумительная; всегда серьезный, он даже шутил не улыбаясь, и тем не менее в обращении его с нами мы постоянно чувствовали, хотя он нас никогда не ласкал, его любовное отношение к нам и добродушие“. Кари ніколи жадної Юшневський не вживав, а його педагогічні заходи залишили в Білоголового вражіння, що „Юшневский, не будучи педагогом по профессии, был воспитатель далеко не заурядный“.¹

Життя Юшневських у засланні відбувалося одноманітно й нудно. „Вокруг нас такое однообразие, все дни так ничем не отличаются один от другого, что мы забыли бы измерение времени, если бы переписка не заставляла справляться с календарем. Если вечность что-нибудь

¹ Н. А. Белоголовый. Воспоминания, с. 8—19.

в этом роде, то надобно быть существом бесплотным, чтобы не соскучиться“, — писав Юшневський братові. „Нет ничего скучнее нашей жизни“, — зазначала й М. К. (2. III. 1842).

Навіть улюблена й звичайна праця — книги й музика — менше захоплювали декабриста.

Книг, що їх було так багато в Петровському заводі, в Разводній сливе не було, і Юшневський, не маючи нічого серйознішого, читав німецькі романи. Та часом він „перелистывал“ і нові часописи й стежив за науковими новинами. З часописів найбільшу увагу Юшневського відбирали „Отечественные Записки“, що виходили тоді за редакцією А. А. Краєвського, при діяльній участі В. Г. Белінського та його друзів. „Тут встречается больше дельных статей. Выбор даже повестей (если уж ими должен быть приправляем каждый журнал) здесь, кажется, лучше... Жаль только, что критический разбор выходящих произведений отзывается личностями и колкостями; нередко даже оскорбительными замечаниями, которые неуместны в истинной критике, долженствующей вразумлять и поучать писателей. Насмешка, устремленная на лицо лишь только раздражает, тем более, что в писателе самолюбия, как известно, несравненно более, чем в каком-либо млекопитающем“.¹

Чи через те, що не було нових нот, чи від частих хвилювань, чи через вік, як зазначав декабрист, він збайдужнів до музики. Та, щоб не одвикнути від гри, Юшневський грав гама й „пальцеломные“ етюди. „Редко заглядываю в Баховы фуги, потому что, как курить простой, крепкий табак, так их играть можно только наедине“, — писав декабрист. Зате Марія Казимирівна „принялась за фортепьян; играла многое“. Але в неї інтерес до музики був непостійний — „не хочется иногда целый месяц подступиться к фортепьянам“, признавалася вона (6. VII. 1842).

По-давньому, як і в роки ув'язнення в казематі, велику втіху давало листування. Але тепер не тільки Марія Казимирівна, а й Олекса Петрович своєю читкою рукою писав листи до брата й до приятелів, особливо тюремним товаришам, розкиданим на всьому Сибірові.

Різноманітність вносили в життя Юшневських часті гості, як сусіди в садибі — Артамон Муравйов та П. І. Борисов, що був одним із провідирів „Общества Соединенных Славян“, — так і декабристи з інших поселень та знайомі іркутські мешканці. Юшневські були дуже гостинні люди й любили погостувати, зокрема українськими та польськими стравами.

Юшневський підтримував листовий і, оскільки можливо було, особистий зв'язок з товаришами, увійшов у невеличке коло іркутської інтелігенції, але не дурався й сільської людності. Збереглися оповідання про його добрі стосунки з селянами разводнівськими, що завсіди зверталися до нього по господарські й лікарські поради, а нерідко проходили декабриста на посередника в суперечках.

¹ Архив Юшневских. Невиданий лист О. П. Юшневского з 27. IX. 1843 р.

За таких обставин зминало декабристове життя на засланні.

10 січня 1844 р. О. П. Юшневський написав до свого брата коротенького листа й у ньому, між іншим, писав: „Дабы далее не замедлить ответом, я в этот раз пишу тебе мало, ибо спешу отдать последний долг одному из наших товарищей Вадковскому, который на днях скончался 42-х лет после продолжительного скирра (squirre) в желудке. Он был родственник покойной жены Никиты Муравьева, скончавшейся в Петровском заводе в 1832; а в прошлом апреле мы похоронили здесь ее мужа. — Не мало уже моих соизгнанников проводил я в вечность, а все они были гораздо моложе меня. Первым, указавшим туда дорогу, был Пестов. А я еще живу, Бог знает на что! Прости мой друг, не надолго. Обними за меня сестру Идалию и детей“.¹

Цей лист був останній лист од декабриста. Написавши його, він вирушив до с. Ойок, біля Іркутського, де проживав у засланні Ф. Ф. Вадковський. Там, віддаючи йому в церкві останню шану, О. П. Юшневський і закінчив свої дні (10 січня 1844 р.).

Юшневського поховано у Великій Разводній за верству від Малої Разводної. Поруч нього, р. 1846, поховано й Арт. З. Муравйова. Марія Казимирівна поставила над декабристами однакої пам'ятники, що стоять і тепер. Будинок Юшневського в Малій Разводній довго стояв у своєму попередньому вигляді, і, порівнюючи, недавно його розібрали, балки з нього пішли на селянську хату.²

Так закінчилася життєва путь декабриста Юшневського, що її ми взяли змалювати в цій статті.

Матеріали, що збереглися про нього, дали можливість приділити більшу увагу зовнішній, аніж внутрішній характеристиці декабриста. Та таки, гадаємо, й оцих, що зібрано тут, часто дрібних даних, виявляється спокійний образ декабриста, „стійка“ та „чеснотливого республіканця“, з багатьма його стійностями й вадами.

Декабристова вдова, хоч і просилася виїхати до рідного краю, ще одинадцять років жила в Сибіру й допіру року 1855-го дістала дозвіл повернутися до Європейської Росії.

Та оповідання про дальше перебування М. К. Юшневської в Сибіру, про її поворот до рідного краю й, зокрема, про перебування її в Києві, є за тему для окремої статті.

¹ Архів Юшневських. Невиданий лист О. П. Юшневського з 10. I. 1844 р. — Ф. Ф. Вадковський (1800—1844), член „Северного“ й „Южного“ Товариства, прапорщик Ніженського кінно-егерського полку. Жінка Микити Муравйова, — А. Г. Муравйова, родом гр. Чернишова. А. С. Пестов (1802—1833) — член „Общества Соединенных Славян“, підпоручник 9 артилерійської бригади. „Идалия“ — жінка С. П. Юшневського, Ідалія Якимівна, родом Вржець. Про них докладніше див. „Алфавит декабристов“.

² Б. Г. Кубасов. „Декабристы в Восточной Сибири“, Иркутск, 1925 г., с. 189—196.

Л. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ.

ДЕКАБРИСТ ГОРБАЧЕВСЬКИЙ ЯК МЕМУАРИСТ.

Літературна спадщина Горбачевського в теперішньому своєму стані складається насамперед із видрукваних уже його свідчень на судово-слідчому допиті, з відомих потім „Записок“ цього декабриста й, нарешті, з листів його, що до нас доходили.

Найважливіше з-поміж творів Горбачевського, його „Записки“ з'явилися спочатку в „Русском Архиве“ р. 1882 (кн. II, стор. 435—554) анонімно, під назвою „Записки неизвестного, из тайного Общества Соединенных Славян“. Та незабаром, і там-таки-ж,¹ дешифровано було й авторство їхне. Р. 1916, за редакцією Б. Е. Сироечковського (наступника П. Е. Щоголева на розпочатій в останнього підготовчій праці) перевидало їх московське видавництво „Задруга“ („Библиотека мемуаристов“, вип. II) під назвою „Записки декабриста И. И. Горбачевского“, де додатком наведено було й заціліле з кореспонденції мемуариста. На час недавнього, нарешті, святкування століття отвертого виступу декабристів видавництво Н. А. Столяр „Современные проблемы“ випустило у світ р. 1925 у Москві таки й у давнішій редакції нове, по змозі виправлене й доповнене видання того, що вийшло колись з-під пера декабриста-мемуариста й доховалося до наших днів („Записки и письма декабриста И. И. Горбачевского“).²

З великого інтересу й значущости навіть змісту мемуарів Горбачевського можемо, звичайно, виводити й вражіння, що справили вони, з'явившись в друку. За це можна казати на підставі хоча-б сучасних про їх бібліографічних заміток³ та публікованих раз-у-раз думок спеціалістів з цього питання по різних їхніх працях.

Важливості розглядуваної літературно-історичної пам'ятки завдячує, природньо, й сучасна нам цікавість до низки пов'язаних із нею питань, як от, наприклад, про текст спогадів Горбачевського, про матеріал

¹ „Русский Архив“, р. 1882, кн. IV, в замітці „И. И. Горбачевский“ П. Б (арте не ва), редактора журналу.

² Сюди, до речі, вже не ввійшов нарис про Сухинова, авторство якого раніш накидав був редактор все тому-ж Горбачевському (замість, найправдивіш, Соловйова).

³ З-поміж найясніших рецензій на видання 1916 р. пор. хоча-б О. О. Кизеветереву, Є. С. Шумигорського, П. Я. Стебницького, то-що у „Вестнике Европы“ (1916 р., № VI), „Русских Записках“ (1916 р., кн. VI), „Историческом Вестнике“ (1916 р., № X), „Русской Школе“ (1916 р., кн. V—VI), „Украинской Жизни“ (1916 р., кн. X), „Русских Ведомостях“ (1916 р., № 125), „Дне“ (1916 р., № 49) та по інших часописах.

Про видання року 1925 див. між іншим бібліографічну замітку М. В. Нечкиної в журналі „Каторга и Ссылака“ (1926 р., кн. II).